

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ І БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня «магістра»
зі спеціальності 035 Філологія
предметної спеціалізації
035.01 Українська мова і література
освітньої програми
Українська мова і література
Беркуці Лілії В'ячеславівни *Лілія*

Рецензент: к. філол. н., доц. Н. М. Кольцун

Керівник: к. філол. н., доц. І. Б. Циганок

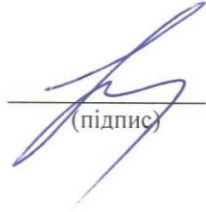
Ізмаїл – 2020

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри української мови і літератури

протокол № 6 від «12» січня 2021 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Колесников А.О.
(прізвище, ініціали)

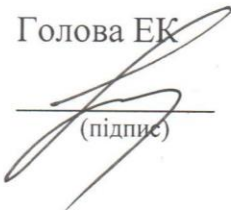
Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні ЕК

«25» січня 2021 р.

Оцінка 68 «відмінно»
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис)

Колесников А.О.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ФРАЗЕМІКА УКРАЇНСЬКОЇ ТА БОЛГАРСЬКОЇ МОВ ЯК ОБ’ЄКТ НАУКОВОГО ОПИСУ.....	7
1.1. Фразеологічні одиниці та їх класифікація в лінгвістичній науці.....	7
1.2. Фразеологізми як об’єкт зіставних досліджень.....	18
1.3. Національна своєрідність фразеологізмів у парадигмі української та болгарської мов.....	24
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКІ ТА БОЛГАРСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З СЕМОЮ ‘ДІЯЛЬНІСТЬ’.....	34
2.1. Фраземи на позначення фізичної діяльності.....	34
2.2. Фразеологізми зі значенням фізіологічної дії/стану.....	40
2.3. Фразеологічні одиниці з семантикою розумової діяльності.....	46
2.4. Фразеологізми зі значенням мовленнєвої діяльності.....	51
Висновки до розділу 2.....	55
РОЗДІЛ 3. ГЕНЕЗА ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ.....	58
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Світобачення, традиції та побут кожного етносу яскраво відображені у фразеології. Фраземи заповнюють лакуни в лексичній системі мови, значна їх частина національно маркована. Водночас фразеологічний фонд усіх мов являє собою поєднання питомих і запозичених фразеологічних одиниць з перевагою перших.

Різномасштабне студіювання фразем завжди привертало увагу як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. Дослідженням фразеологізмів займаються Л. Авксент'єв [1; 2], Л. Скрипник [73], М. Алефіренко [4], Г. Удовиченко [85], Н. Венжинович [16], М. Демський [33], Р. Зорівчак [38], О. Селіванова [71], С. Соколовська [75], В. і Д. Ужченки [87], О. Пономарів [61], С. Шулежкова [96], К. Нічева [100; 101], В. Зідарова [99], зокрема фразеологізми на позначення різномасштабної діяльності вивчають Д. Ігнатенко [39], Л. Комар [41], О. Пономарьова [62], Н. Янчук [99], Л. Беркуця [10].

Актуальність теми зумовлена постійним науковим інтересом мовознавців до особливостей національно-культурної інформації, що виявляється на всіх рівнях мовної системи у зв'язку з глобалізацією й усвідомленням етносами власної самобутності, посиленням ролі міжкультурної комунікації у сучасному світі.

Метою дослідження є зіставний опис фразем з семою 'діяльність' в українській і болгарській мовах. Для досягнення зазначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- а) зафіксувати ФО означеної семантики;
- б) здійснити зіставний опис українських фразеологізмів та їх болгарських відповідників за семантикою;
- в) дослідити фразеологічні одиниці зі значенням діяльності в українській та болгарській мовах з погляду їх походження.

Об'єкт дослідження становлять фразеологічні одиниці в українській та болгарській мовах.

Предмет аналізу – семантичні, структурні та функціональні особливості виявлених фразеологічних одиниць на позначення дії.

Джерелом для дослідження слугували лексикографічні одно- та двомовні джерела «Фразеологічний словник української мови» В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук, Н. Неровні, Т. Федоренко [108], «Українсько-болгарський фразеологічний словник» К. Потапенко-Калоянної [107], «Малък фразеологичен речник на българския език» В. Вітова [109] та результати опитування носіїв болгарських говірок Ізмаїльського та Болградського районів.

Наукову новизну дослідження вбачаємо в тому, що зіставлення фразеологізмів з семантикою діяльності в українській та болгарській мовах було здійснено на перетині лінгвістики, мовознавчої компаративістики та лінгвокраїнознавства, адже на сучасному етапі фразеологія як одна із перспективних галузей образного пізнання світу через специфіку мовних знаків досягає значного розвитку.

Теоретичне значення роботи полягає у виявленні й описі специфіки фразеологічних одиниць сучасної української та болгарської мов; здійснений зіставний аналіз таких ФО може слугувати зразком для опису фразем з національною семантикою в різних мовах.

Практичну цінність роботи вбачаємо у тому, що її результати можна використати в ході вивчення дисциплін вільного вибору з компаративного мовознавства у вищій школі, в роботі лінгвістичних гуртків у середніх закладах освіти та взяти за основу для наукових робіт означеної галузі.

Методи дослідження. Під час написання кваліфікаційної роботи використовувалися такі методи:

- квантитативний – для визначення кількості фразеологічних одиниць з метою встановлення їх частотності та структурування змісту дослідження;
- описовий – для класифікацій та характеристики фразем;
- зіставний – для виявлення спільного та відмінного у фразеологізмах обох мов.

Картотека матеріалу нараховує 350 одиниць в українській мові і 330 – у болгарській.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час їх обговорення на засіданнях кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Результати роботи представлені на таких заходах: IV Всеукраїнська студентська науково-практична конференція з нагоди Міжнародного дня рідної мови «Актуальні проблеми сучасної філології» (Ізмаїл, 21 лютого 2020 р.); Всеукраїнські студентські наукові читання з нагоди 206-річчя від дня народження Тараса Шевченка (Ізмаїл, 10 березня 2020 р.); Всеукраїнський семінар з нагоди 206-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка «Шевченкова мова» (4 березня 2020 року); Всеукраїнська онлайн-конференція «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента» –2020» (15 травня 2020 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Функціонування української мови» (6 листопада 2020 р.); Всеукраїнська студентська конференція «Науковий пошук студентів ХХІ ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» (18 листопада 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Мова, література і культура: актуальні питання і взаємодії» (м. Львів, 2020 р.), II Міжнародна науково-практична конференція «World science: problems, prospects and innovations» (м. Торонто (Канада), 2020 р.) та у двох публікаціях.

Структура й обсяг роботи. Структура дослідження відповідає його меті та завданням. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, коротких висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та списку використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ФРАЗЕМІКА УКРАЇНСЬКОЇ ТА БОЛГАРСЬКОЇ МОВ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ОПИСУ

1.1. Фразеологічні одиниці та їх класифікація в лінгвістичній науці

Фразеологізми завдяки національно-культурному компонентові відображають світогляд народу, його історію, побут, культуру, єднають досвід і знання поколінь. Специфіка функціонування фразем зумовлена їх мовними властивостями; мовленнєвими умовами, в які вони потрапляють; їх умотивованістю/невмотивованістю. Загальновідомо, що фраземіка твориться на основі метафоризації певного явища чи поняття. Вирішальним при цьому є досвід лінгвокультурної спільноти, який і визначає певні асоціації тієї чи іншої лексеми. Фразеологізми існують в усталеному вигляді в пам'яті мовців, тому ці поєднання ніби вихоплюються зі свідомості за потреби, а не створюються знову.

Фразеологія виникла і розвивається на стику таких дисциплін, як психолінгвістика, стилістика і соціолінгвістика, лексикологія і семасіологія, синтаксис і морфологія. Термін походить від гр. *phrasis* – спосіб вираження, зворот і *logos* – слово, вчення – це розділ мовознавства, в якому вивчається фразеологічний склад мови (фразеологічні одиниці, їх ознаки, закономірності функціонування у мовленні та процес утворення); сукупність стійких сполучень слів – фразеологічних одиниць певної мови» [1].

Фразеологічною одиницею називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мовленні за традицією, автоматично. Ознаки ФО такі: 1) фразема – це самостійна одиниця мови, відмінна від слова, словосполучення, речення; 2) ФО виразніша з емоційно-експресивного

погляду, її значення супроводжується різними образними характеристиками; 3) від вільних словосполучень фразема відрізняється відтворюваністю структури [1].

Розвиток фразеології у слов'янському світі пов'язують з появою в 40-х рр. минулого століття статті В. Виноградова [20]. Чимало в теоретичному плані зроблено й іншими дослідниками. Так, М. Личук та В. Шинкарук вивчають поняття стійкості ФО. Дослідники підкреслюють, що без вивчення проблем стійкості не можна опанувати фразеологію, як лінгвістичну дисципліну, а також її межі. Він розглядає стійкість цих сполук як комплексне поняття, і пропонує таку дефініцію: «це обсяг інваріантності, властивий різним аспектам фразеологічних одиниць, що зумовлює їх відтворюваність у готовому вигляді і тотожність у всіх узуальних і okazіональних змінах» [49, с. 49].

На думку М. Шанського, у фразеології вивчаються всі стійкі поєднання слів, тобто це і одиниці, еквівалентні слову, і одиниці, що відповідають пропозицією в семантичному і структурному відношенні [94]. Вчений дає таке визначення: «ФО – відтворювана в готовому вигляді мовна одиниця, що складається з двох або більше усталених компонентів мовного характеру, фіксована за своїм значенням, складом та структурою» [94, с. 84].

В енциклопедії «Українська мова» зазначено, що «специфіка фразеологічного значення полягає не лише у його характері, а й у способі утворення. Фразеологічне значення відповідає вторинності номінації, мовного відтворення фразеологізмами дійсності, на відміну від лексичного значення слів, денотативно-сигніфікативний аспект якого безпосередньо пов'язаний з первинною (прямою) номінацією. Як при непрямій лексичній, так і при вторинній фразеологічній номінації значення утворюються на основі переосмислення. Непряма номінація здійснюється, як правило,

полісемічним словом, значення якого обов'язково пов'язане з денотатом, необхідним для відповідної віднесеності з названою реалією. Переносне значення слова спрямоване не безпосередньо на предмет, а усвідомлюється через пряме номінативне значення... При вторинній (фразеологічній) номінації визначальну роль відіграють окремі смислові елементи компонентів – семи» [84].

Термін *фразеологізм* розуміють у широкому і вузькому сенсі. Зважаючи на вузьке бачення, до фразем відносять: 1) метафоризовані сполуки різної структури й походження: до сьомого поту; ні в тин, ні в дугу; ворона вороні ока не виклює; 2) метафоризовані професійні словосполучення: на живу нитку (з мовлення кравців), закласти фундамент (з мовлення будівельників), скласти зброю (з мовлення військових), питома вага (з мовлення фізиків); 3) компаративні фразеологізми, які постали на основі порівняльних словосполучень чи речень: бреше як деркач дерчить; ніс як у дятла; співає як жайворонок; білий як лебідь; 4) допустові фразеологічні одиниці зі сполучником *хоч*: хоч око вийми, хоч з мосту та в воду; 5) сполучення повнозначного слова зі службовим: на кістках (чиїх), не за горами; 6) метафоризовані крилаті вислови: синій птах, буря в склянці води; 7) ФО метафоризовані дериватами, тобто еліптичні частини ширших усталених висловів: піймати синицю в руку (з паремії краще синиця в руках, ніж журавель у небі); мати синицю в жмені; мавши сокола в руках та впустити [1, с. 28-29].

У нашому дослідженні віддаємо перевагу широкому вивченню фразеологічного складу мови, адже, як стверджує М. Алефіренко, вузьке розуміння стійкості структури фразеологізмів «практично не сприйнятне у мовознавстві, бо за межами фразеології залишається велика кількість фразеологічних одиниць» [4, с. 49].

Аналіз наукової літератури свідчить, що фразеологізми є об'єктом різновекторних лінгвістичних студій. До сьогодні немає однастайності у працях, що репрезентують термінологічний аспект. У дослідженні «Фразеологія сучасної української мови» зауважено, що це спричинено авторським розумінням обсягу фразеології як дисципліни, а також розумінням особливостей різних груп її одиниць [87, с. 12].

Так, наприклад, М. Алексеєнко керується тим, що є «лише одна фразеологія», об'єктом якої є ідіоми, фраземи і паремії. Центральний розділ фразеології – ідіоматика, оскільки ідіоми найбільш регулярні, що виявляється у високому ступені їхньої стійкості та ідіоматичності. Фраземіка включає фразеологічні, перифрастичні, лексикалізовані й фразеологізовані термінологічні сполучення, а до складу пареміології входять афоризми, прислів'я та приказки. Чітких меж між цими типами одиниць немає, тому вони «набувають вигляду периферійних зон» [3, с. 95-96].

Водночас значна частина науковців здебільшого використовує термін фразеологічна одиниця. Синонімічним до нього є фразеологізм. В. Білоноженко використовує три терміни: фразеологічна одиниця, фразеологізм і фразема. Часто в науковому обігу спостерігаємо термінологічні найменування фразеологічний вислів, фразеологічний вираз, фразеологічний зворот. У нашому дослідженні послуговуємося терміном фразеологічна одиниця. На наш погляд, він є найбільш точним.

За енциклопедією «Українська мова», фразеологізм від фразеа і грец. *λογισμός* судження), фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема – нарізнооформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів. Напр.: лебедина пісня 'останній

вияв таланту'; набивати руку на чому, в чому 'набувати досвіду, вправності, вміння', не за горами 'швидко, незабаром'; не святі горшки ліплять 'при бажанні можна всього навчитися'. У процесі синтезу фраземотворчих компонентів різних рівнів відбуваються глибокі перетворення і переосмислення лексичної і граматичної семантики, завдяки чому зворот набуває ознак фраземи. Серед цих основних ознак виділяють універсальні (загальномовні) й специфічні. До перших належать відтворюваність і стабільність компонентного складу, до других – семантичні перетворення фраземотворчих компонентів, смислова цілісність та експресивно-емоційний характер фразеологічної семантики. Одним із головних наслідків цих перетворень є цілісне значення фразеологізму. В багатьох випадках фразеологізми є чи не єдиними мовними виразниками предметів, властивостей, процесів, ситуацій, інших явищ людського життя [84, с. 383].

Студіюванню болгарської фразеології присвятили свої наукові розвідки Л. Байрамова [8], Т. Космеда [43], М. Хохліна [93], В. Зідарова [99], К. Нічева [100; 101], Т. Доценко [35], Н. Гончар [31].

Наприклад, болгаристка В. Зідарова так окреслила поняття фразеології: „дѣл от езикознанието, който изучава устойчивите словосъчетания, функциониращи в речта като речникови единици. Този дѣл има собствен предмет на описание - устойчивите словосъчетания и собствена проблематика – произход, семантика и структура на различните видове устойчиви словосъчетания, състав на българския фразеологичен фонд, отношение между фразеологизмите и останалия лексикален фонд на езика” [99].

За спостереженням Т. Доценко, у сучасному болгарському мовознавстві питання крилатих фраз є однією з найменш вивчених проблем мови, недостатньо висвітлено і досліджено природу цих мовних

утворень. Крилатим одиницям лише частково присвячено праці таких фразеологів, як К. Нічева, С. Спасова-Михайлова, М. Філіпова-Байрова, Кр. Чолакова та ін. Так, крилаті вислови біблійного походження (біблеїзми) студіює П. Філкова. Помітний внесок у розробку теорії фразеологічної системи болгарської мови зроблено В. Вітовим. У 2002 р. побачила світ його праця «Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите в българския език», де автор описує близько 2000 біблеїзмів, зазначає їх джерела, виявляє процеси фразеологізації. При дослідженні означеного питання у болгарські лінгвісти дискутують щодо характеру крилатих фраз, встановлення їх ролі і місця у фразеологічній системі мови. Найбільше не однастайність помітна в питанні про співвідношення крилатого вислову та фразеологічної одиниці [35].

На думку Т. Доценко, наприклад, «дослідники, які дотримуються вузького погляду на фразеологію (С. Стойков, Вл. Георгієв, К. Нічева, Кр. Чолакова, С. Спасова-Михайлова) до крилатих висловів відносять лише ті розряди та групи, в яких відбувається повна семантична трансформація компонентів типу “ноев ковчег”, “каквото сабя покаже”. Тільки ці словосполучення вони називають фразеологізмами. Прихильники широкого погляду (В. Попова, К. Попова, З. Генадієва-Мутафчієва, Р. Мутафчієв, П. Філкова та ін.) розглядають крилаті вирази як один із об'єктів дослідження фразеології, тобто всі стійкі відтворювані комплекси, незалежно від того, відбувається в них повне переосмислення всіх компонентів чи тільки одного з них, незалежно від їхньої структури (словосполучення чи речення), є фразеологічними одиницями. Як видно, вони ототожнюють крилаті і фразеологічні вирази» [35, с. 273].

Т. Космеда, вивчаючи синтаксичні фраземи, вважає, що вираження значення оцінки є їх функцією, тобто ці специфічні синтаксичні одиниці призначені саме для реалізації значення оцінки [43, с. 234]. М. Хохліна

наголошує, що семантична структура кожної стійкої моделі речення потенційно містить і оцінний та емоційний компоненти [93, с. 12].

М. Личук і В. Шинкарук розглядають ступені фразеологізації речень в одноіменній статті [49], а Л. Байрамова досліджує теоретичні основи словника синтаксичних фразеологізмів [8].

Національна своєрідність фразеологізмів різних мов пов'язана насамперед із їх образністю. Такі одиниці вирізняються своєю внутрішньою формою. Вони становлять складний феномен, що відображає і власне лінгвістичні фактори лексико-семантичної і граматичної системи конкретної мови і екстралінгвальні фактори, пов'язані з життям нації. Йдеться про особливості національного характеру, духовного складу, культури, етнічного побуту, традицій, звичаїв, специфіку історичного розвитку народу. Особливості образної мотивації в семантичній структурі ідіом мають важливе значення для опису мовної картини світу, її бачення народом, який розмовляє тією чи іншою мовою.

Загальновідомо, що фразеологізм як номінативна одиниця, репрезентує найменування у вигляді мовного знака, кінцевим результатом якого є мовна картина світу.

Способом утворення фразеологічної одиниці, зауважує Н. Венжинович, вважається метафоризація як когнітивний процес, пов'язаний із діяльністю підсвідомості. Зацікавленість цим питанням зросла у зв'язку зі зверненням лінгвістів до вивчення мовної картини світу та виникненням лінгвокультурології – науки синтезуючого характеру. Крім того, метафора має важливу властивість «нав'язувати» тим, хто розмовляє якою-небудь мовою, специфічний погляд на світ. Метафори характеризуються національною специфічністю і навіть антропоцентричністю, оскільки людина постійно намагається порівнювати конкретне і абстрактне, досяжне і недосяжне. В новому метафоризованому

значенні можуть залишатися сліди і буквального значення, яке ґрунтується на основі подібності двох або більше сутностей, що знаходяться в центрі уваги [16].

С. Соколовська у статті «Норми реалізації фразеологічних одиниць у тексті» наголошує на тому, що стійкість фразеологізму на мовному рівні не завжди пов'язана з варіантністю, оскільки фразеологізми можуть мати лексичні, морфологічні, синтаксичні та інші різновиди, тобто фразеологічні варіанти. Їм притаманна експресивність і емоційність, що може посилюватись за допомогою таких мовних засобів як повтор, синонімічне підхоплення, подвійна актуалізація, зміна нормативного порядку компонентів [75].

В сучасних наукових студіях з української фраземіки описано ідею про три типи фразем, які охоплює фразеологічний фонд, як-от: інтернаціональні, власне національні та змішаного типу. З комунікативно-прагматичних та лінгвокультурогічних позицій прислів'я можна розглядати як потенційний і реальний об'єкт фразеології.

Як не існує серед науковців єдиного визначення фразеологічної одиниці, так і немає одностайної думки щодо їх класифікації.

На важливості цієї проблеми наголошує Л. Авксентьєв, зазначаючи, що «вивчення різних класифікацій фразеологічного складу мови допомагає з'ясувати природу фразеологічних одиниць, а також їх місце та особливості функціонування в мовній системі» [1, с. 59].

Фразеологізми прийнято диференціювати за різними аспектами, насамперед, за семантичною злитістю компонентів. Загальновідомо, що французький стиліст Ш. Баллі був першим, хто систематизував фразеологічні звороти на підставі їх змістової злитості. Він створив класифікацію на основі ступеня стійкості, виділивши фразеологічні групи, однак не надав докладного їх опису. Відомий радянський філолог

В. Виноградов доопрацював класифікацію Ш. Баллі, запропонувавши три типи фразем, що мають структуру словосполучення, як-от: фразеологічні зрощення, єдності та сполучення. Її прийнято вважати традиційною.

За визначенням дослідника, *фразеологічні зрощення* – це стійкі словосполучення, які представляють собою семантично неподільне ціле, їх стає значення не зрозуміле із значень окремих компонентів такої одиниці. Семантична самостійність слів-компонентів у такій ФО втрачена повністю, і метафора, на якій ґрунтується внутрішня форма втратила семантичну прозорість [20].

Під *фразеологічними єдностями* прийнято розуміти стійкі словосполучення, в яких значення цілого мотивовано і виводиться зі значень окремих компонентів. В основі загального значення фразеологічної єдності лежить образ, який читач або слухач легко вловлює. Окремі слова, що входять до його складу, семантично несамотійні, і значення кожного з компонентів підпорядковане єдності образного значення всього фразеологічного виразу в цілому. До таких фразеологічних одиниць відносяться, наприклад: *перегорнути нову сторінку*, тобто почати нове життя, *танцювати на натягнутому канаті*, тобто ризикувати.

Фразеологічними сполученнями В. Виноградов називав «стійкі поєднання з частково переосмисленим значенням, у яких кожен з компонентів, залишаючись невільним, зберігає деяку семантичну самостійність, значення такої одиниці може бути виведене зі значень слів-складників» [20].

Характерними ознаками фразеологічних сполучень є: 1) допущення варіантності одного з компонентів (*щирий друг, щирий приятель*); 2) можливість синонімічної заміни стрижневого слова (*запекла сутичка люта сутичка*); 3) можливість включення означень (*він насупив густі брови*); 4)

можливість перестановки компонентів (*Сізіфова праця*); 5) обов'язковим є вільне використання одного з компонентів і зв'язаність іншого (*нерозлучний друг*: нерозлучним не може бути ворог або хтось інший).

Фразеологічні єдності – стійкі словосполучення, в яких семантику цілого мотивовано і вона виводиться зі значень окремих компонентів. В основі загального змісту фразеологічної єдності лежить образ, який читач або слухач легко сприймає. Окремі слова, що входять до його складу, семантично несамотійні, і значення кожного з компонентів підпорядковане єдності образного значення всього фразеологічного виразу в цілому. До таких фразеологічних одиниць відносять утворення типу *перегорнути нову сторінку*, *тобто почати нове життя*, *танцювати на натягнутому канаті*, *тобто ризикувати* [20].

Як відомо, В. Виноградов не залучав до фразеологізмів прислів'я, приказки та крилаті вислови, адже вони мають реченнєву структуру, а на той час згідно з лінгвістичною традицією до фразем відносили лише стійкі словосполучення. Тож, видається доцільним доповнити Виноградівську класифікацію ФО диференціацією фразем, запропонованою М. Шанським, взявши з неї фразеологічні вирази комунікативного характеру, тобто фразеологізми, що мають структуру речення на кшталт *сім раз відмір, а раз відріж* тощо.

Стилістичне використання фразеологічних одиниць також диференційоване. Серед фразеологічних зворотів виділяють міжстильові й обмежені ФО щодо вживання у певному стилі. Міжстильовими називають фразеологічні звороти, що використовуються в усіх стилях мовлення. Міжстильові фразеологічні звороти являють собою загальноновживані найменування певних предметів і явищ дійсності. Їм не властиві додаткові значеннєві відтінки, експресивність та емоційність. Переважна більшість фразеологічних зворотів має стилістичні особливості і є опорою образного,

емоційно насиченого мовлення. Ці усталені звороти тяжіють до певного стилю. Наприклад, офіційно-ділова фразеологія являє собою усталені звороти, що використовуються в документах [41].

Генетична класифікація передбачає групування фразеологічного матеріалу за джерелами походження. Найбільш детально вона опрацьована в дослідженні [12] відомого українського мовознавця Л. Булаховського, який визначив такі групи:

- 1) народні прислів'я та приказки: *на Миколи та й ніколи*;
- 2) професіоналізми, що набули метафоричного вжитку: *грати першу скрипку*; *шито білими нитками*, *брати в кліщі*, *усі на один копил*;
- 3) усталені анекдотичні вислови: *як на вербі груші*, *вийшов тишок*;
- 4) цитати й образи з Старого і Нового завітів: *Хай буде світло!*
- 5) численні ремінісценції античної старовини: *Танталові муки*, *Аріаднина нитка*, *Дамоклів меч*;
- 6) переклади поширених іншомовних висловів: фр. *добре або ніяк* (девіз угорського композитора Ф. Ліста (1811-1886); зміст вислову такий: свою роботу треба робити добре або ніяк; у Росії кінця XIX – початку XX ст. крилатий вислів цитували французькою, що надавало помітної виразності висловленню;
- 7) крилаті вислови вітчизняних та зарубіжних письменників: *Бути чи не бути?* (В. Шекспір); *У всякого своя доля і свій шлях широкий* (Т. Шевченко);
- 8) влучні фрази видатних людей: *Біда України в тому, що нею керують ті, кому вона не потрібна* (М. Грушевський).

Генетична класифікація має незаперечну значимість з погляду історичного вивчення фраземіки кожної мови, хоч і не охоплює всіх одиниць, бо не завжди можна виявити джерело появи ФО.

Болгарська лінгвістка К. Нічева пропонує поділяти стійкі словосполуки на дві групи:

"А. Устойчиви словесни комплексни (термин на К. Нічева) с белег устойчивост и възпроизводимост на синтактичната връзка... (захарна болест, развалям пари, всичко хубаво...)

Б. Фразеологични словосъчетания

а) фразеологизми – словосъчетания, възникнали чрез преосмисляне на свободни словосъчетания (хвърлям топа, слагам рога...)

б) устойчиви сравнения – ... тъмно като в рог, мъж като планина,

в) фразосхеми – устойчива и фразеологизирана е и синтактичната схема: от + по; като ... (от глупав по глупав; село като село)

г) пословици, поговорки, крилати фрази – (...много баби – хилаво дете; кучето скача според тоягата; дойдох, видях, победих – Цезар)" [100].

Тож, як бачимо, диференціація фразеологізмів здійснюється за семантичною злитістю компонентів, стилістичною належністю, генезою.

1.2. Фразеологізми як об'єкт зіставних досліджень

Серед усіх аспектів вивчення фразеології особливе місце посідають різновекторні зіставні студії фразеологічного складу близькоспоріднених і неспоріднених мов. Про це свідчить ряд наукових праць і, зокрема, розвідка Т. Бушуй [13], присвячена компаративному аналізу ФО та описові основ сучасної теорії контрастивної фразеографії. Проблематика статті переплітається ще з одним важливим напрямом – фразеографічним. На сьогодні існують двомовні словникові видання фразеологізмів [106], зокрема й українсько-болгарські, наприклад, «Українсько-болгарський словник» К. Потапенко-Калоянної [107].

Крім того, вивченню питань теорії зіставної фразеографії присвячена низка наукових праць таких лінгвістів, як К. Ніколаєва [58], Л. Самойлович

[69], Т. Федуленкова [90; 91], Т. Філіпенко [88], Ж. Фінк [89], Р. Шепелев [95; 96] та ін.

Н. Тодорова, описуючи становлення сучасної зіставної фразеології, наголошує на її особливому місці у загальній теорії мови [82, с. 109] і виділяє 3 етапи становлення:

1) підготовчий (50–60-ті роки ХХ ст.), основним завданням котрого стало відокремлення фразеології в окрему мовознавчу дисципліну та обґрунтування основних її понять;

2) структурно-семантичний (70–80-ті роки ХХ ст.), під час якого виділений фразеологічний матеріал піддався систематизації;

3) функційний (90-ті роки ХХ ст.–ХХІ ст.), що співвідноситься із затвердженням антропоцентричної парадигми як домінуючої у сфері мовознавчих студій, з опертям на яку глибше розуміються загальні та етнічні особливості ФО [82, с. 36].

За спостереженням дослідниці, зіставні студії фразеологічного складу з'являються доволі пізно. Вона наголошує, що, за даними відомого фразеолога Е. Солодухо, у 1965 році було захищено 150 дисертацій з фразеології, але серед них зовсім не виявилось зіставних досліджень. Загальновідомо, що перший зіставний аналіз фразеологічного матеріалу здійснено наприкінці підготовчого періоду розвитку фразеологічної науки Ю. Ю. Аваліані і Л. І. Ройзензон 1967 року. В їхній розвідці закладено основні аспекти зіставної фразеології [82].

Н. Тодорова також підкреслює, що «справжнє становлення галузі розпочалося у структурно-семантичний період під егідою системно-структурної парадигми» [82, с. 37]. Цей період характеризується появою ґрунтовних порівняльних описів фразеологічного складу слов'янських, германських і романських мов (праці Ю. Солодухо, О. Арсентьева). Серед тогочасних здобутків зіставної фразеології авторка виділяє монографію

О. Арсентьевої, присвячену дослідженню англійських і російських ФО, семантично орієнтованих на людину, де за допомогою компонентного аналізу сформовано корпус досліджуваних одиниць, опрацьовано проблему фразеологічної еквівалентності [7].

У структурно-семантичний період розвитку фразеології лінгвісти, за спостереженням Н. Тодорової, починають усвідомлювати міждисциплінарність галузі. Фраземи сприймаються як носії етнокультурної інформації, а їх національна маркованість становить проблему їх перекладу.

У студії «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія» відомої української англістки-перекладознавиці Р. Зорівчак уперше використано термін *асоціативні лакуни* на позначення слів, що для англійців не мають такого символічного значення, яке надають їм українці [38]. Таке поняття можна, на наш погляд, використати і для будь-якої іншої мови, зокрема і болгарської.

Узагальнюючи тематику компаративних досліджень фразеологічних одиниць структурно-семантичного періоду, у своїй дисертації Н. Тодорова акцентує увагу на розробці методів зіставного аналізу фразеологізмів, на проблемі фразеологічної еквівалентності й установленні параметрів співвідносності ФО. Дослідниця зазначає, що другий період розвитку фразеології, який об'єднує класичні і нові підходи, вважається перехідним етапом від традиційної системно-структурної до новітньої антропоцентричної парадигми, що починає лише вкорінюватися у лінгвістичних розвідках [82].

Третій, сучасний, етап, орієнтований на антропоцентричну парадигму лінгвістичних знань, називають *функційним*. Йому притаманні комплексні наукові розвідки фраземіки різних мов із залученням здобутків

інших дисциплін, спрямованих на розуміння феномену людства. Йдеться про різновекторні зіставні розвідки.

Так, І. Сєдакова описує антропонімікон болгар і росіян у статті «Ім'я та імена болгар: специфіка болгарського антропонімікону у порівнянні з російським» [70]; Д. Мальцева здійснила аналіз емотивної фразеології російської та болгарської мов з компонентами *серце* та *душа* на матеріалі газетних ЗМІ в однойменній студії [50]; О. Галинська на матеріалі української та англійської мов досліджує особливості мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів [27]; виявляє аспекти вираження фразеологічними одиницями суб'єктивної оцінки людини [28]; І. Боднар студіює фразеологізми на позначення інтелектуальних здібностей людини [11]; Л. Беркуця – фраземи зі значенням трудової діяльності в українській та болгарській мовах [10]; Д. Ігнатенко аналізує фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах [39]; О. Остапович – фразеологізовані образи-символи з країзнавчою семантикою в мовних взаємовпливах Австрії та України [60]; О. Пономарьова – аспекти дослідження фразеологізмів із компонентом-назвою людини за родом занять на матеріалі української, англійської, німецької мов [62]; Н. Головіна описує народні прокльони в контексті української та німецької мови та культури [30]; О. Дімірова – типологію фразем з компонентом колоративом у німецькій та українській мовах [34]; Ю. Прадід – національно-культурні особливості українських і російських фразем [63]; Ю. Сологуб – етнокультурні паралелі у фразеології різних мов [77]; І. Холманських – компаративні фразеологічні одиниці з компонентом-зоонімом у російській та болгарській мовах [92]; С. Шулєжкова – фразеологічні неологізми російської та болгарської мов [97]; Д. Шепелев присвятив свої праці висвітленню питання про вплив

лексичного наповнення на семантику російських та болгарських фразеосхем зі значенням оцінки [95; 96].

На особливу увагу заслуговують праці О. Селіванової, яка розробила авторську методику аналізу мотивації ФО в проєкції на когнітивні моделі структур знань [71]. Питання культурного підґрунтя ФО сприяє розвитку зіставних досліджень у лінгвокультурологічному аспекті. Етнокультурну специфіку певних фразеосистем досліджують Ю. Лебеденко [43], О. Остапович [60], Г. Онкович О [59]; Л. Савченко [65; 66], О. Селіванова [71], Є. Верещагін, В. Костомаров [17], Б. Ларін [45], В. Маслова [53], В. Мокієнко [56], К. Мізін [55], К. Ніколаєва [58], А. Райхштейн [64], В. Васильченко [15], А. Вітренко [22], О. Галинська [28], О. Дуденко [36], О. Левченко [48], С. Садикова [68], Л. Соловець [76].

У порівняльному контексті дослідники вивчають фразеологію в конотативному аспекті, наприклад, на матеріалі англійської мови – М. Гамзюк [29]; у теоретико-методологічному – С. Терехова [80], Г. Наконечна [57], В. Коваль [40] та ін.

Функційний аспект представлений у ряді зіставних фразеологічних студій, опрацювавши які Н. Тодорова робить висновок, що «функційний період розвитку фразеології визначив напрямки досліджень, які інтенсивно розробляються у сучасних лінгвістичних студіях: йдеться про ідеографічний, етимологічний, культурологічний, когнітивний та прагматичний. Вони тісно пов'язані між собою і розвиваються у постійній взаємодії» [82].

На думку М. Кочергана, зміна парадигм «пожвавила контрастивні дослідження, внесла в них нові аспекти» [44, с.4–5].

Цікавий матеріал для зіставних досліджень становлять фраземи з компонентом онімом. Аналізуючи наукову літературу такого плану

помічаємо, що найчастіше досліджуються ФО з зоосемізмами [92; 67], соматизмами [7; 50; 51], онімами [24; 70].

Погоджуємося з думкою М. Кочергана про те, що семантика є фактором, котрий «дає основу для зіставлення, сприяє розкриттю сукупності системно зумовлених характеристик досліджуваних мов, прояснює проблему взаємовідношень мови і мислення» [44, с. 88].

Одним із провідних напрямів вивчення фразеологізмів є їх змістово-функційний опис. Семантика фразеологізмів, незважаючи на інтенсивність та тривалість її вивчення, залишається центральною проблемою фразеології. Це пов'язано з невирішеністю цілої низки питань, які мають принципово важливе значення для подальшого розвитку фразеологічної науки. Існують, зокрема, значні розбіжності у розумінні сутності фразеологічного значення, у тлумаченні аспектів змістової структури фразеологічної одиниці, її смислового обсягу, у визначенні категоріальних ознак фразеологізму. Залишається спірною проблема семантичної цілісності фразеологічної одиниці порівняно зі словом, можливість моделювання семантики фразеологізму тощо.

Універсальним методом дослідження ФО на міжмовному рівні вважається зіставлення за семантичними полями, тобто «фраземо-семантичними полями», «комплексними» або «функціонально-семантичними полями» [95].

Як бачимо, різноспрямоване вивчення особливостей організації фразеологізмів належить до актуальних завдань сучасного мовознавства.

Крім того, зіставний опис таких одиниць сприяє розв'язанню питання про взаємовідношення свідомості, мови та культури.

В ході аналізу наукової літератури нами виявлено такі аспекти зіставного вивчення фразеології, як-от: теоретико-методологічний,

термінологічний, лінгвокультурний, семантико-функційний, конотативний, синтаксичний, фразеографічний тощо.

1.3. Національна своєрідність фразеологізмів у парадигмі української та болгарської мов

Проблема виявлення загального й унікального у фразеологічних системах різних мов завжди мала особливу значущість. Зіставні дослідження необхідні не лише для проникнення в іншу мову, а й для кращого розуміння рідної.

Загальновідомо, що фразеологічні одиниці характеризуються національно-культурним потенціалом завдяки своєму образно-асоціативному фону за рахунок культурно-історичних конотацій та етноситуативної вмотивованості внутрішньофразового контексту. Національно-культурний елемент, виражений експліцитно/імпліцитно, не тільки утворює фон фраземи, а й є стрижнем її смислового значення.

Особливим лексичним шаром української мови, якому найбільше з-поміж усіх лексичних одиниць властива культурна маркованість, виступають фразеологічні одиниці, що формуються у певній культурі, відображають особливості етнічний менталітет, історичні умови формування нації, її звичаї та традиції. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом з нею у постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. Фразеологія національної мови постійно збагачується, вбирає в себе приказки і прислів'я, афоризми, анекдоти, дотепи, каламбури, мові штампи і кліше [47].

У науковій студії «Національно-культурні особливості українських і російських фразеологічних одиниць» Ю. Прадід робить висновок, що незважаючи на близькостпорідненість цих мов, «у семантиці кожної з них яскраво проглядається національний колорит на всіх мовних рівнях, а

саме: 1) ФО будь-якої мови, у т. ч. української та російської, можуть відображати національні особливості своїм фразеологічним значенням, окремими компонентами, своїми прототипами – генетично вільними словосполученнями; 2) безпосередньою причиною існування фразеологічних еквівалентів в українській, російській та інших мовах є певна універсальність категорій мислення людини, спільність людського досвіду; 3) національно-культурна семантика ФО різних мов відображає особливості географічного положення, політичного й економічного устрою, національних культур, звичаїв і побуту, дає можливість отримати якомога повніше уявлення про багатовікову історію українського і російського народів» [63].

Тож, як бачимо, фразеологія народного мовлення постає на основі образного уявлення про дійсність та відображає побутово-емпіричний, історичний або духовний досвід мовного колективу. Це пов'язано з культурними традиціями народу, його обрядами та віруваннями, свідомістю та світосприйняттям.

Закономірно, що фразеологічний склад мови відображає особливості національного світобачення та самобутності. Саме таке розуміння фразеологічних сполук і спонукало В. Телію образно назвати їх «дзеркалом, у якому лінгвокультурна спільність ідентифікує свою національну свідомість» [79, с. 9].

Водночас фраземіку правомірно вважають «схованкою багатогранного буття народу, його історією, життям. Адже саме фразеологічні одиниці яскраво відображають народний побут, звичаї, мораль, силу духу, біль і гнів, страждання тощо... Вони виступають вербальним утіленням душі народу, віддзеркаленням його внутрішнього світу та засвідчують безперервну фразеологізацію, тобто «процес творення

стійких, невірних сполучень слів, поступового набуття синтаксичними прототипами категоріальних ознак фразеологізмів» [79, с. 77].

Погоджуємося з думкою, що саме етнофразеологізми найвиразніше передають духовну спадщину нації, її культуру, світобачення та уособлення людини з навколишнім світом. Ігноруючи вивчення культурологічного компонента фразеологічного складу мови, не можна скласти цілісне уявлення про культурно-національний менталітет. Влучність опису, сконденсованість думки, оцінна функція і національна специфіка пояснюється насамперед природою фразеологізмів як унікальних мовних одиниць. Вважають, що всі фраземи певної мови у минулому були вільними словосполученнями. Унаслідок поступової втрати прямого значення, переосмислення, багатовікової практики, вільне словосполучення усталилося у вигляді фразеологізму з характерною для нього цілісною структурою. У такому тривалому процесі відбувається обробка вислову у мовленні цілих поколінь різних етносів.

У фразеологізмах закована національно-культурна специфіка, безліч символічних значень, пов'язаних з менталітетом народу. Особливо яскраво відбивається, наприклад, побут у стійких словосполученнях, виявляючи культурні стереотипи, закріплені в мові. Адже загальновідомо, що мовна картина світу – суб'єктивна, її формування відбулося на етапі формування народу і його мови. Кожна мова має власну картину світу, що специфічно відображає навколишній світ.

Національно-культурний зміст ФО саме і залежить від мовної та культурної картин світу, психологічних особливостей мовців – носіїв культури.

Фразеологічні одиниці відіграють особливу роль у створенні мовної картини світу. Значення фразеологізмів тісно пов'язане з фоновими знаннями мовців, їх особистим досвідом, з народними культурними

традиціями. Фразеологічні одиниці приписують об'єктам ознаки, що асоціюються з картиною світу, що оцінюють її, виражаючи до неї ставлення.

У кожній мові є фраземи, відмінні від семантично тотожних або близьких за значенням фразеологізмів інших мов зовнішньою і внутрішньою формами. Саме особливість внутрішньої форми репрезентує світовідчуття конкретного народу. Фразеологічний склад мови є безпосереднім компонентом культури народу, що відображає особливості його духовного складу. Фразеологізми виступають як засіб відображення світу, вони вбирають в себе міфологічні, релігійні, етичні уявлення народів різних епох і поколінь.

У свою чергу, антропоцентричність картини світу виражається в її орієнтації на людину – мірило всіх речей. Тож, фразеологічні одиниці формують культурно-національну картину світу, в якій відображаються побут, звичаї і поведінка людей, їхнє ставлення до світу й один до одного.

Національно-культурний компонент (НКК) мови на рівні фразеології віддзеркалює культурну спадщину народу, адже фразеологічний фонд містить у своїй семантиці цей складник. Країнознавча вартість ФО як мовно-культурних знаків визначається тими чинниками, що відображають національну культуру різними способами, а саме:

1) комплексно, усіма своїми ідіоматичними значеннями, деякі з них називають явище минулого й сучасного, котрих немає в зарубіжних національних культурах;

2) складовими одиницями; деякі з таких слів належать до безеквівалентної лексики;

3) своїми прототипами, оскільки відтворюють звичаї, традиції, деталі побуту й культури, історичні події та інші явища, притаманні національній культурі [42, с. 104].

До уваги беруться характерні мовні засоби, котрі цю культуру відтворюють. Таким чином формується культурна пам'ять носіїв мови і розширюється світогляд при вивченні будь-якої іншої мови.

Порівнюючи українську фразеологію з мовними відповідниками різних культур, слід звертати увагу на спільне й відмінне в образності фразеологічних одиниць. Адже саме там віднаходимо етнічну своєрідність, так званий національно-культурний компонент. Факт існування етнокультурних фразеологічних паралелей, що охоплюють споріднені і в культурному відношенні не лише близькоспоріднені мови, а й мови неспоріднені, що не мали в минулому тісних етнокультурних контактів, свідчить про типовість принципів мислення у різних народів. Наявність означених паралелей переконує у тенденції щодо тісного взаємозв'язку й взаємозумовленості розвитку мови та культури кожного народу; а самобутні в етнічному відношенні фразеологічні звороти – результат мовного відображення специфіки тієї чи іншої культури.

Перлини народної мудрості, пояснювані з погляду етнопсихології, містять інформацію з історії, географії та інших наук. Деякі фраземи, хоч мають відповідники в інших мовах, але за своєю образністю є унікальними. У них імплікована психологія народу, його традиції, побут, культура, ставлення до довкілля.

Загально визнано, що мова є вагомим частком етнокультури. А народні звичаї, обряди, вірування по-особливому впливають на комунікативну систему етносу. Мова так чи інакше відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто ментальність етносу як національну специфіку людського світосприйняття. Усе це входить у коло етнолінгвістичних досліджень.

Нині визнаним є факт, що фраземіка втілює культурні концепти, оскільки в образній основі фразеологічного значення відображається менталітет народу.

Розуміння національної лінгвокультури охоплює велике коло мовних явищ, пов'язаних з поняттям внутрішньої форми слова і віддзеркалення в ній етнічних особливостей.

В. фон Гумбольдт у свій час писав, що «мова народу – це його дух. Найбільш яскраво національно-культурну самобутність репрезентує фразеологічний склад мови. Національно-культурна семантика виявляється у тих одиницях, що безпосередньо відображають позамовну дійсність, називають предмети і явища довкілля. До таких одиниць мови і належать фразеологізми» [32, с. 16].

Фразеологізми національно-культурного змісту є одним із засобів формування мовної картини світу, яка формується завдяки природній мові. Йдеться про це сукупність уявлень народу на певному етапі розвитку, що відтворені у мовних одиницях. У фразеології національно-культурний зміст виявляються дуже виразно. Це пояснюється тим, що фразеологізми роздільно оформлені мовні одиниці, компоненти яких характеризуються повним чи частковим семантичним перетворенням. Нова семантична структура залежить від екстралінгвістичних факторів порівняно зі змістом окремого слова. З цього приводу О. Левченко наголошує, що «Етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні напрями досліджень репрезентують засоби і способи проникнення «мови культури» у фразеологічні знаки природної мови і форми презентації ними культурно-значущої інформації. Наявність культурно-мовних універсалій, однією з яких є НКК, зумовлено універсальним характером людського мислення, загальним поступовим розвитком людської культури і цивілізації, спільністю буття та пізнання, і, відповідно, їх універсальними законами та

категоріями. Культурно-мовна специфіка виявляється як результат дії мовного кодування при описі фактів дійсності, які відображають особливості побутових і пізнавальних моделей, акцептованих мовною спільнотою» [48, с. 26].

В. Ужченко та Л. Авксентьев зазначають, що матеріальне й духовне життя народу становить невичерпне джерело фразеологічних одиниць і разом з тим створює той екстралінгвістичний фон, на якому об'ємніше проступають і мовні вартості [86, с. 76].

На думку Л. Комар, «немає такої ділянки, галузі життя народу, які б не характеризувались усталеними зворотами. У фразеологізмах виражаються явища розумової діяльності (ламати голову; сушити мозок; перебирати в пам'яті), психічного стану (бути на сьомому небі; сам не свій; руки опустити; на дибки ставати), взаємин між людьми (посадити в калюжу; давати прочухана; носити камінь за пазухою), стану людського організму (носом клювати; зуб на зуб не попадає), дається оцінка людей, явищ, дій (ні риба, ні м'ясо; на розум не багатий; як сніг на голову) та інші. Серед українських фразеологізмів є традиційні формули – власне українські каламбури (трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса), образні порівняння (чистий, як сльоза), доброзичливі побажання (великий росту; будь здорова, як вода, а багата, як земля), припрошування (гостинно просимо; чим багаті, тим і раді), різні примовки (скільки літ, скільки зим). Велику цінність становлять прислів'я і приказки, які також належать до фразеології. Вони всебічно й багатогранно відтворюють різні сторони життя народу: возвеличують духовні цінності, таврують ганебне, висміюють вади, висловлюють співчуття, поради тощо» [41].

Отже, мова та культура вважаються найпоказовішою ідентифікаційною рисою етносу. Водночас на стику різних галузей

наукових знань виникли нові науки: психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, в межах яких міждисциплінарний синтез продовжується. Це сприяло виділенню й етнофразеології та пов'язаної з нею лінгвокультурології, адже фразеологізми – універсальне мовне явище, оскільки вони властиві всім мовам.

Вітчизняна болгаристка Н. Гончар звернула увагу на те, що «розумінню національної культури сприяють слова-символи, які виступають компонентами ФО. Вони унікальні для будь-якої мови, специфічні для ідіостилю, пов'язані з традиційною народною культурою і являють собою стійкі архетипні втілення, зумовлені міфопоетичною моделлю світу, котра існує у кожної людини й етносу на підсвідомому рівні. Переважно зі специфічним національним забарвленням використовуються у складі фразем імена і прізвиська людей, пов'язані з певними якостями людини... Як правило, ці фразеологізми пов'язані з конкретними подіями, історичними особами й не мають відповідників у зіставлюваній мові. Безеквівалентними ФО є стійкі вирази з назвами національних страв і продуктів харчування... Помічено й такі фраземи, в яких використано застарілі компоненти, а також національні реалії, антропоніми, що виникли на історикокультурному ґрунті і мають виняткову образність... А фразеологічні одиниці з безеквівалентними компонентами, що не мають семантичних відповідників, необхідно перекладати описово [31, с. 47].

Отже, фразеологічний склад мови є специфічною національно маркованою частиною лексики, завдяки якій етнос ідентифікує свою національну самосвідомість і світобачення. Зіставне дослідження фразеологічних систем різних мов засвідчує наявність ідентичності у значенні ФО, що пояснюється спорідненістю мов, спільністю слов'янської

культури, подібними логічними й асоціативними принципами відображення об'єктивної дійсності в свідомості й мові.

Відмінності в семантичному значенні ФО пояснюються асоціативними процесами мислення у різних народів, їх умінням концептуалізувати знання про світ, що відбито у національній специфіці й неповторності фразеологічних образів. Тож, важливим для перекладача є спосіб знайти змістовий, експресивний, функційний стилістичний еквівалент у мові перекладу, водночас передати національній історичні особливості оригіналу [31, с. 47].

Як бачимо, вивчення споріднених / неспоріднених мов доводить важливість їх зіставного студіювання та уможливорює виділення етнокультурних рис порівнюваних мов, опис їх національно-культурної специфіки.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукової фразеологічної літератури засвідчує, що зіставне вивчення стійких мовних одиниць здійснюється різновекторно: в класифікаційному, фразеографічному, діалектологічному, лінгвокультурологічному, когнітивному, лексико-граматичному, змістово-функційному, методологічному, художньому напрямках.

Для диференціації за семантичною злитістю компонентів ФО використовуємо давню, однак до сьогодні найдетальнішу класифікацію В. Виноградова, яку доповнюємо сегментом з класифікації М. Шанського. Тож, залучаємо до фразем як сталі словосполучення, так і фразеологізми реченнєвої структури.

Опис генези фразеологічних одиниць української та болгарської мов здійснюємо за класифікацією Л. Булаховського.

Зіставний аналіз фраземіки близькоспоріднених мов дозволяє виявити національну семантику, що закодована у внутрішній формі фразеологічних одиниць. Під національно-культурним компонентом розуміємо семантичний складник, що віддзеркалює культурну спадщину певного народу як носія мови. Країнознавча цінність етнофразеологізмів визначається рядом чинників, що відображають національну культуру, а саме: 1) комплексно деякі з них називають явища минулого й сучасного, безеквівалентні в інших національних культурах; 2) власними прототипами вони притаманні конкретній національній культурі, оскільки відтворюють звичаї, традиції, побут історичні події тощо [42].

Фразеологізми національно-культурного змісту формують мовну картину світу, що утворюється за допомогою природної мови. У фразеології національно-культурний зміст є дуже виразним. Це пояснюється тим, що компонентам ФО притаманні повні або неповні семантичні перетворення.

Тож, нова семантична структура залежить від екстралінгвістичних факторів на відміну від змісту окремого слова.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКІ ТА БОЛГАРСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З СЕМОЮ ‘ДІЯЛЬНІСТЬ’

У параграфах цього розділу представимо зіставний опис українських та болгарських фразем, що позначають найбільш уживані різновиди діяльності, притаманні людині, зокрема: фізичну, фізіологічну, розумову, мовленнєву.

2.1. Фраземи на позначення фізичної діяльності

Фізичну діяльність в обох мовах виражають фраземи з семою ‘працювати’ для найменування діяльності людей з метою створення матеріальних і духовних благ. За нашою картотекою, фразеологічні одиниці такого змісту становлять 27 %.

В українській та болгарській мовах зафіксовано ряд дієслівних фразеологічних єдностей, де означена семантика виражає різний ступінь вияву роботи. Їх виділяємо в окрему групу:

- укр. *не покладати рук* [107, с. 210] // болг. *не подгъвам (не подвивам) крак; не вдигам глава от работа* [107, с. 211] в обох мовах означає ‘працювати невпинно, сумлінно, з великим завзяттям’;
- укр. *заливатися потом* // болг. *къня се (плувам) в пот* – ‘дуже натужуватися, надмірно, над силу, щось робити, пітніючи’ [107, с. 125];
- укр. *не розгинати спини (горб, горба, хребет)* // болг. *без да подгъна (без да подвия) крак; не вдигам главата си от нещо* [107, с. 210] означає ‘працювати, робити дуже важко, без відпочинку’ [107, с. 210];
- укр. *працювати до кривавого поту, кривавий піт* // болг. *кърав пот* – ‘дуже тяжка, виснажлива праця’ [107, с. 163];
- укр. *діставати каштани з вогню* // болг. *вадя ке стените от огъня; вадя (изваждам) кестените от огъня с чужди ръце* [107, с. 105] – ‘виконувати дуже важку роботу, результатом якої користується хтось

інший' (значення постало зі змісту байки Лафонтена, в якій розповідається про мавпу, котра була винна, але уникла покарання, і кішку, яка, виконуючи бажання мавпи, обпекла лапи і дістала прочуханки за те, що витягла з жару спечені каштани) [107, с. 105];

- укр. *беручкий (хваткий) до роботи* [108, с.19] // болг. *плюяси на ръцете* [109, с. 150] – ‘працює з задоволенням’;
- укр. *гнути хребет, гнути спину, гнути горб, горба, ламати спину* [107, с.43] // болг. *като разпран* [109, с. 109]; у болгарській мові таку ФО використовують на позначення важкої, непосильної праці як і в українській, однак зафіксовано й семантично детальнішу болгарську фразему: *работи като разпран и пак не е забогатял, защото с работа багатство никои не е натру пал* [109, с. 109], яка дослівно означає ‘працював так, що спина боліла, але так і не розбагатів, бо роботою багатства ніхто не заробив’.

До другої групи відносимо прислів'я, приказки та крилаті вислови видатних людей на позначення майстерно виконаної роботи. В українській фразеології такі одиниці характеризуються синонімією та варіативністю, порівняймо:

- укр. *хочеш їсти калачі, не сиди (лежи) на печі; печені голуби не летять до губи* // болг. *плюяси на ръцете; успех може да постигне единствено ако човек си плюе на ръцете* [107, с. 316], буквально ‘без праці не зробиш і маленької справи’;
- укр. *і швець, і жнець, і на дуду грець; майстер на всі руки* // болг. *пенкилер, трудолюбив като пчела* ‘людина, яка вміє все робити, вправний працівник’ [107, с. 154]; в українській фразеології також є відповідник зі старослов'янським компонентом, порівняймо, *працювати аки пчела* (притаманне слов'янським мовам);

- укр. *не терши, не м'явши, не їсти калачі; печені голуби не летять до губи* [108] // болг. *плюяси на ръцете // успех може да постигне единствено ако човек си плюе на ръцете* [109, с. 150] – буквально ‘без праці не зробиш і маленької справи’;
- укр. *діло на лад іде* [108, с. 54] // болг. *давам си труд* [109, с. 48]; в обох мовах ці фразеологізми вжиті зі значенням ‘справа робиться через силу, але з захватом’;
- укр. *заробляти на хліб* [108, с. 70] // болг. *из карвам си хляба, прехраната*, в обох мовах мають однакову семантику – ‘заробляє на хліб’ [109, с. 96];
- укр. *коваль клепле поки тепле* [108, с. 91] – ‘виконувати роботу вчасно’ // болг. *силният мъж преполовява дните* – ‘сильний чоловік робить роботу швидко’ [109];
- укр. *у нього руки на всі штуки, майстер на всі руки* [108, с. 101] // болг. *работи като хала* [109] – буквально ‘працює дуже вправно’;
- укр. *майстер своєї справи* [108 с. 101] // болг. *не подгъва крак* [109], тобто майстер професійно виконує свою справу.

Третю групу становлять українські та болгарські фраземи з узагальненою семантикою роботи:

- укр. *без труда нема плода; хочеш їсти калачі, не сиди на печі* // болг. *плюяси на ръцете* [107, с. 18] *успех може да постигне единствено ако човек си плюе на ръцете*; в обох мовах ці фразеологічні синоніми використовуються зі значенням ‘без праці не зробиш і маленької справи’;
- укр. *хто не працює, той не їсть* // болг. *който не работи, не трябва да яде* [107, с. 317];
- укр. *не терши, не м'явши, не їсти калачі* [108] // болг. *който не работи, не трябва да яде* [109] – ‘хто не працює, той не їсть’.

Як свідчать приклади, в українській мові ФО цієї групи становлять собою фразеологічні синоніми, є вони і в болгарській мові.

До того ж нами зафіксовано болгарські фразеологічні синоніми: *като разпран, като вол, като луд*. У болгарській мові ці ФО мають кілька значень:

като вол:

- 1) про роботу: працювати дуже багато та завзято: *хванешели се за работа, работеше като вол, не знаеше почивка 'працює наче віл, без відпочинку'*;
- 2) про інтелігентність, вроду, розум: *гледашго, облечен, издокаран, но гледа като вол 'тупий, дурний'*;
- 3) про їжу: *ядеше като вол, родитетели тему се бяха видели в чудо – 'багато їсть'*.

Також кілька значень зафіксовано у фраземі *като разпран*, наприклад:

- 1) про їжу: *извъндрено много, безмяра ям; незнаеше мяра в яденето, тъпчеше се като разпран – 'багато їсти'*;
- 2) про плач: *когато го бие бащаму, реве като разпран, събира цялата махал – 'плакати, ревіти'*;
- 3) про роботу: *без разумна мярка, прекалено много: работи като разпран и пак не в забогатял, защото с работа богатство никой не е натрупал – 'працювати без міри'*;
- 4) про розмови: *с голяма лекота и безкрайно дълго: захване ли да говори каторазпран, нищо не му се опира – 'говорити багато і довго'*.

Як свідчать приклади, ФО на позначення трудової (фізичної) діяльності відображають тісний зв'язок із професійним середовищем, у котрому вони виникли, як-от:

військова сфера

- укр. *потрапити в ціль, точку; влучати в точку* // болг. *ударя (попадна) в целта* – ‘виявитися доречним, доцільним у певний момент’ [107, с. 253];

- укр. *ставити (поставити) до стінки (до муру)* // болг. *изправям /изправя до стената някого* – ‘вести на розстріл, розстрілювати’ [107, с. 288];

музична сфера

- укр. *грати першу скрипку* // болг. *свиря първа цигулка* – ‘бути головним у якій-небудь справі’ (фразема музичної галузі з виразу *грати першу скрипку в оркестрі*. Перша скрипка – назва скрипки або групи скрипок у струнному або симфонічному оркестрі, що виконує першу, провідну партію» [107, с. 90];

- укр. *грати на (в) дудку* // болг. *играя по гайдата (по свирката) на някого* – ‘безперечно виконувати чийсь бажання, підкорятися комусь у всьому’ [107, с. 90];

млинарська справа

- укр. *лити воду на (чужий) млин* // болг. *наливам вода във воденицата* – ‘діяти на чию-небудь користь’ [107, с. 171];

справочинство

- укр. *канцелярська душа* // болг. *канцеларски плъх* – ‘сухий, бездушний працівник’ [107, с. 156];

прядильне ремесло

- укр. *розплутати клубок* // болг. *разплитам, разплета чорана* – ‘розкривати суть якої-небудь складної, заплутаної справи’ [107, с. 268];

рибальство

- укр. *піймати на вудку* // болг. *заплета, заплитам в мрежите си някого* – ‘спонукати підкоритися, піддатися’ [107, с. 125];

лісничча справа

- укр. *рубати (різати/підрубати/підрізати під корінь // болг. подсичам (подсекам) от, (из, до) корен* – ‘підривати основу існування когось, чого-небудь’ [107, с. 270];

сільське господарство

- укр. *як п'яте колесо до воза // болг. трябва ми като на колата пето колело* ‘зовсім не потрібний’ [107, с. 345].

Значно менше фразем в обох мовах з семою ‘ледарювати’. І в українській і в болгарській мовах компонент *ледарювати* має значення ‘сидіти без діла’. Наприклад, фразеологізм *броя гаргите* в болгарській мові позначає ‘лічити ворон’; є подібний відповідник є і в українській мові на позначення ‘нічого не робити’. Таке значення мають також інші фразеологізми, порівняймо:

- укр. *бити байдики, баглаї бити, ханьки м'яти* [108, с. 17] – ‘нічого не робити’ // болг. *броя гаргите* – ‘рахувати ворон’ [109, с. 45];
- укр. *без діла слабіє сила, без діла псується сила, без діла сидіти, то можна одубіти* [108, с.17] // болг. *безделье портит человека; яде като мечка, работи като буболечка* [109] – ‘працює дуже мало’;
- укр. *від нудьги гинути* [108, с. 37] // болг. *пуста празна неделя, как не би цяла година* [109] – ‘без діла нудно’;
- укр. *гульма гуляти* [108, с.47] – ‘гуляти без міри, ледарювати’ // болг. *препича се като гуцер на слънце, клати си краката* [109] – ‘гуляти, нічого не робити’;
- укр. *працювати з-під палиці* [108, с. 81] // болг. *прела баба ривретена и трите загубила* [109] – ‘працює з неохотою’;
- укр. *зі спання не купиш коня* [108, с. 82] // болг. *който се труди, не губи* [109] – ‘хто не працює, той нічого не досягне’;

- укр. *не ворухнути, ні за холодну воду не взятися* [108, с.118] // болг. *със скръстене ръце* [109, с.169] – ‘пальцем не ворухнути’;
- укр. *робота лежить* [108, с. 146] // болг. *чака да му го поднесат на поднос* [109] – ‘чекає, аби замість нього зробили роботу’;
- укр. *робота не робиться* [108] // болг. *клати си краката* [109] – ‘робота не робиться’;
- укр. *сидіти, склавши руки 'нічого не робити'* [108, с.155] // болг. *със скръстене ръце* [109, с. 169] використовують з аналогічним значенням.

Отже, нами зафіксовано підгрупи фразем на позначення різного ступеня напруженої праці, майстерно виконаної роботи та фразеологізми з нейтральним значенням роботи; встановлено, що ФО з компонентом *працювати* в українській та болгарській мовах більше, ніж з компонентом *ледарювати*, це можна пояснити працьовитістю обох народів, адже фразеологія є національно маркованою, бо має національно-культурний компонент.

Щодо способу відтворення при українсько-болгарському перекладі фраземи з семою ‘працювати’ та їх антонімічні відповідники з семою ‘ледарювати’ репрезентують зразки калькування, напівкалькування, а також національно марковані фразеологічні одиниці, притаманні лише українській чи тільки болгарській мові.

2.2. Фразеологізми зі значенням фізіологічної дії/стану

Досліджувані нами фразеологізми здебільшого становлять собою одиниці з національно-культурним компонентом, рідше репрезентовані кальками чи є взагалі безеквівалентними.

На думку Н. Гончар, «у ході відтворення відбувається своєрідний діалог культур, при якому фраземи замінюються такими семантичними еквівалентами, які не могли б протидіяти сприйняттю людиною іншої

етнічної свідомості. Водночас щоб не вступати в протиріччя з традицією народу і досягти адекватного естетичного впливу на читача перекладеного тексту, слід замінити іншокультурний образ семантичним еквівалентом у тексті перекладу чи заповнити лакуну, використовуючи мовні засоби (ФО чи мовні засоби іншого абстрактного рівня). Можливість досягнення повноцінного перекладу залежить від семантичного співвідношення між фразеологічними одиницями зіставлюваних мов, що дозволить розподілити їх на кілька груп, що відрізняються різним ступенем подібності: від повного збігу семантики, граматичної структури, стилістичного забарвлення до абсолютної безеквівалентності» [31, с. 43].

За нашою картотекою, зафіксовані в обох мовах фразеологічні одиниці на позначення фізіологічної дії чи стану становлять 26 %. Всі приклади можна умовно згрупувати за внутрішньою формою, виділивши такі фізіологічні стани та відповідні дії людини, як плач, сон, смерть, хвороба, глухота, гнів, сп'яніння, пильність, м'якосердість, старість, зосередженість, запаморочення, лихоманка, знищення, обурення тощо.

Розглянемо найбільш показові приклади українсько-болгарських фразеологічних відповідників, розподіливши їх за семантичними групами, як-от:

Плакати

- укр. *поливати сльозами (слізьми/сльозою)* // болг. *залим се /залея се в сълзи* – ‘дуже гірко плакати’ [107, с. 261];
- укр. *пускати сльозу* // болг. *просълзвам се / просълзя се* – ‘плакати, жалітися’ [107, с. 261];
- укр. *обливатися (облитися, залитися) сльозами (гіркими, гарячими)* // болг. *заливам се, залея се в сълзи; заливам се, залея се о плач* – ‘гірко, невтішно плакати’ [107, с. 222]; (український відповідник ФО характеризується морфологічною варіативністю дієслівних,

іменникових, прикметникових компонентів фраземи; має фразеологічні синоніми типу *мити сльозами лице; давати волю сльозам*; болгарським фраземам притаманні варіанти заливатися сльозами /плачем).

Оглухнути

- укр. *позакладало вуха* // болг. *сякащ з боб ся ми затъкнали ушите* – ‘перестати чути, втратити слух’ [107, с. 246]; (болгарський відповідник вирізняється своєю колоритністю й образністю порівняно з більш нейтральним українським і дослівно перекладається: *вуха ніби бобами закриті*).

Плювати

- укр. *плювати /плюнути / наплювати в душу* // болг. *плюя /плюна в душата на някого* – ‘ображати когось, торкаючись найдорожчого’ [107, с. 243];
- укр. *плював я на кого-, що* // болг. *плюя на ня; не искам да зная някого, за някого, нещо, за нещо; пука ми жилетката, жарг.; като ми пееш, Пенкеле, кой ли ми те слуша, ирон.* – ‘вживається для вираження нехтування кимось, чимось’ [107, с. 243]; (українські фразеологічні варіанти творяться зміною компонентів *когось, щось*, а їх болгарські відповідники виникають як шляхом калькування, так і виявляють розгалужену синонімію з іронічним маркуванням типу *кой ли ми те слуша* (хто тебе взагалі слухає) – ‘твоя думка нічого не значить’, а також жаргонним – *пука ми жилетката* (мені байдуже, мене не турбує), *като ми пееш* (що ти мені тут співаєш); виявлено і безеквівалентну болгарську сталу одиницю *Пенкеле* з таким же значенням і без дослівного українського перекладу).

Померти

- укр. *піти в могилу (з життя, від нас, до Бога)* // болг. *легна в земята; напусна този свят; замина (отида) си от този (тоя) свят* – ‘загинути,

вмерти' [107, с. 242]; (помічено, що внутрішня форма варіантів української фраземи апелює до лексем *могила, життя, Бог, ми (люди)*, а болгарської – до слова *земля*);

- укр. *при смерті* // болг. *на смъртно легло съм; бера душа* – ‘в дуже тяжкому для життя стані’ [107, с. 256]; (болгарська фразема визначається дещо іншим асоціатом: *помирати, знаходиться на смертному одрі*, що відповідає російській фраземі *лежать на смертном одре* та її українській кальці *лежати на смертному одрі*);
- укр. *не жилець (не житець) на цьому світі* // болг. *пътник за оня свят; няма да го бъде; половин свят; половин човек* – ‘хтось недовго проживе через слабке здоров’я’ [107, с. 204]; (український відповідник означеної фраземи визначається варіативністю, а болгарський – полісемантичний, має значення: 1) важко хвора людина, яка не має шансів на одужання і скоро помре; 2) неповноцінна, нездорова людина).

Сп’яніти

- укр. *під п’яну руку* // болг. *когато съм пиян; а пияно състояние* – ‘у стані сп’яніння’ [107, с. 240]; (приклади свідчать, що внутрішня форма болгарської фраземи базована на основі зовсім іншого асоціату (коли я п’яний, в алкогольному сп’янінні), ніж українська, в якій стале значення зумовлене описом ситуації про потрапляння певної особи під п’яну (несправедливу, гарячу) руку іншої особи);
- укр. *паморичити, запаморочити голову/розум/свідомість* // болг. *забърквам /забъркам главата (акъла, ума) на някого; размътвам /размъта главата (ума, акъла, мозъка) на някого* – ‘1) позбавляти когось здатності ясно і чітко мислити або тверезо і реально ставитися до когось, чогось; 2) викликати стан, схожий на сп’яніння’ [107, с. 230]; (як видно, українська фразема засвідчує розгалужену варіативність, зрештою, як і болгарський її відповідник, крім того, в обох

досліджуваних мовах, як і в російській, є калькована ФО, порівняймо:
укр. *промивати мозок* // болг. *размътвам мозъка* // рос. *промыть мозги*, однак первинно російська ФО має кілька значень: ‘прочитати нотацію’, ‘насварити’, ‘навчити’, ‘поставити на місце’, ‘наставляти’, ‘наказати’ тощо).

Хворіти

- укр. *одна тільки тінь залишилась* // болг. *станал на (като) сянка* – ‘хтось дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд’ [107, с. 223]; (ці приклади засвідчують повну семантичну відповідність української фраземи болгарській);
- укр. *не по собі* // болг. *не ми е добре; не се чувствам добре разположен; чувствам се стеснен* ‘комусь нездужається, нездоровиться’ [107, с.210].

Зосередитися

- укр. *поглинати очима (поглядом, зором)* // болг. *погълщам с очи някого, нещо; пия с очи някого* – ‘жадібно вдивлятися’ [107, с. 245];
- укр. *насторожити вуха* // болг. *наостря уши (слух); ушите ми ся на четири; надам ухо* – ‘зосередитися на чомусь, уважно прислухатися’ [107, с. 198]; (болгарський відповідник має дослівний переклад з дещо іншим семантичним відтінком перестороги завдяки слову *лихо*: слухаю дуже уважно, щоб не сталося лиха).

Спати

- укр. *неначе крізь сон (уві сні) бачити, чути* // болг. *виждам (чувам, помня) като на сън* – ‘невиразно, нечітко бачити, чути’ [107, с. 209];
- укр. *морить на сон* // болг. *капвам за сън* – ‘хочеться спати, дрімається’ [107, с. 185];
- укр. *мертвецький сон* // болг. *мъртвешки сън* – ‘міцний непробудний сон’ [107, с. 182].

Гніватися, обурюватися

- укр. *очі запалали чії, у кого, кому* // болг. *в очите на някого пламна (гняв, яд, омраза)* ‘погляд, вигляд виражає почуття (гнів, обурення, рішучість)’ [107, с. 208]; (зазначені фразеологізми визначаються розгалуженою варіативністю, болгарський відповідник – ще й наростанням негативної смантики, про що свідчить дослівне відтворення (дуже сердитий, готовий лаятися, готовий здійснити вбивство)).

Старіти (про немолодих, літніх)

- укр. *не першої молодості* // болг. *не в първа младост; прецѣфтял е* – ‘в літах, не молодий (про людину)’ [107, с. 209].

Лихоманити

- укр. *мороз пробігає* // болг. *мраз лази по гърба ми* – ‘когось лихоманить’ [107, с. 185].

Знищувати

- укр. *обертати /обернути на пил (на прах) що, розтирати на порошок* // болг. *обръщам /обърна в прах и пепел (в пух и прах) нещо* – ‘повністю знищувати’ [107, с. 221]; (обидва відповідники мають фразеологічні варіанти, український – ще й фразеологічний синонім).

Ставати м’якосердим

- укр. *мати м’яке серце, мати Бога на серці, мати Христа в душі* // болг. *имам меко серце; меко ми е сърцето* – ‘бути добрим, поступливим, лагідним’ [107, с. 179].

Пильнувати, бути уважним

- укр. *повертати /повернути очі!* // болг. *обръщам се / обърна се с лицекъм, някого, нещо, книжн* – ‘1) дивитися на когось, щось; 2) вертати увагу на щось’ [107, с. 245].

Запаморочити

- укр. *паморичити, запаморочити голову/розум/свідомість* // болг. *забърквам /забъркам главата (акъла, ума) на някого; размътвам /размъта главата (ума, акъла, мозъка) на някого –‘1)* позбавляти когось здатності ясно і чітко мислити або тверезо і реально ставитися до когось, чогось; 2) викликати стан, схожий на сп’яніння’ [107, с. 230].

Як свідчить різноманіття вищенаведених груп, символи, усталені у стійких виразах, пов’язані зі станом людини або дією, що спричиняє певний стан, викликані вдачею, духовністю, культурою, поведінкою, рисами характеру конкретної особи чи мовної спільноти.

2.3. Фразеологічні одиниці з семантикою розумової діяльності

За нашими підрахунками, групу українських та болгарських фразем з семою ‘розумова діяльність’ становить однакова кількість одиниць (24 %).

На думку Д. Ігнатенко, «розумова дія є унікальною через те, що її реалізація стає можливою за умови використання доволі складних з погляду онтології та гносеології процесів, властивих чуттєвій сфері людини. Таким чином, відчуття (сприйняття), воля, та мислення дають можливість функціонувати такому надзвичайно складному механізмові життєдіяльності людини, як психічна діяльність» [39, с. 86].

Розумові здібності людства символізує номен *голова*. З цього приводу О. Селіванова зазначає, що «в українській етносвідомості стереотипними функціональними властивостями соматизма є: 1) *голова* – предикат фізіологічної та розумової дії, пам’яті, психічних і емоційних станів людини, її поведінки, розумові здібності, життя – смерть; 2) *очі* – спектр зорового сприйняття, знання, спостережливості, досвідченість, кмітливості, знаки людської поведінки, експресивне позначення психоемоційних і фізіологічних станів тощо» [71, с. 86].

Для опису образних уявлень обох народів розглянемо компонентний склад фразеологізмів на позначення інтелектуальної діяльності людини в досліджуваних мовах.

Оскільки мисленнєві здібності людини символізує соматизм голова, аналіз почнемо саме з ФО із цим соматизмом, наприклад: укр. *мати голову на плечах* і болг. *имам глава* – ‘бути розумним, кмітливим, розумно, розсудливо міркувати і діяти’ [107, с. 179]; *розумна / світла голова* та болг. *умна глава* [107, с. 167] (про розсудливих, кмітливих, тямущих людей); і навпаки – укр. *вітер у голові гуляє; дірява голова; порожня / пуста голова; капустяна / куряча голова; голова половою / соломою набита; без голови; без царя в голові; лобом неширокий* і болг. *нямам акъл (ум), не съм с акъла си, нямам мозък в главата* [107, с. 36] (про не розумних, не здатних добре мислити, некмітливих).

У обох мовах фіксуємо приклади, котрі асоціативно репрезентують відсутність голови чи її дефект, що вказує на відсутність здорового глузду і навпаки, як-от: укр. *безголова курка* і болг. *кокоши ум* [107, с. 167]; укр. *звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума)* і болг. *побъркам се, полудея* – ‘збожеволіти’ [107, с. 132]; укр. *мати голову на в'язах* і болг. *имам глава* – ‘бути розумним, кмітливим, розумно, розсудливо міркувати і діяти’ [107, с. 179].

Серед фразеологічних одиниць такої семантики умовно виділяємо кілька груп:

1) на позначення процесу мислення, наприклад, укр. *ламати голову* // болг. *блъскам си (бия си, бъх тя си) ума акъла* – ‘напружено думати, намагаюсь зрозуміти щось, розібратися в чомусь’ [107, с. 180];

2) з семою ‘здатність до науки’, як-от: укр. *до науки аж горить, вбити в свою голову; здоровий глузд (розум)* і болг. *здрав ум* – ‘тверезе розуміння речей’ [107, с. 136];

3) на позначення наявності думки, знань, наприклад, укр. *спало на думку, знати толк у чомусь, забивати собі голову; мати голову на в'язах, в голові не вкладається* і дещо збідненіші болгарські відповідники, наприклад, *имам глава* [107, с. 179];

4) зі значенням відсутності розуму: укр. *полова в голові; вітер у голові; порожня голова; тупий, як пень; без клепки* і болг. *взема ми се/вземе ми се акъла (ума)* [107, с. 180]; *с прост акъл* [107, с. 39]; *не ми стига едната дъска, не съм с всичкия* [107, с. 37-38].

Як в українській, так і в болгарській фразеології виявлено одиниці з соматичним компонентом *очі* на позначення розумної, спостережливої, кмітливої людини, порівняймо: укр. *розумні очі* і болг. *имам остро око (остри очи)* [107, с. 178].

На думку І. Боднар, близькою до групи соматизмів у семантичному просторі є група лексем, які характеризують внутрішні процеси (розум, пам'ять, мислення). В такому контексті, на думку дослідниці, в картині світу будь-якої мови людина сприймається як неподільне ціле тілесного та духовного начал [11].

Про це свідчить ряд фразем з зазначеними нижче компонентами:

- розум: укр. *братися за розум* і болг. *събирам си/събера си ума, акъла* – ‘ставати розсудливішим, розумнішим; починати поводити себе розумно’ [107, с. 45]; укр. *швидкий / тугий на розум; бідний на розум* і болг. *с прост акъл* [107, с. 39];
- мозок: укр. *прочистити мозок; в'їстися в мозок; курячий мозок*; лише до останнього прикладу фіксуємо болгарський відповідник *кокоши ум* [107, с. 167].

Національний український колорит помічено в метафоричних найменуваннях, що входять до складу ФО типу *мати порожню макітру на плечах* (бути нерозумним, нерозсудливим). Цей приклад засвідчує

асоціацію українцями нерозумної голови з порожньою макітрою (посуд, зовні схожий за формою на голову). Болгарські відповідники *главата ми е куха; взема ми се/ вземе ми се акъла (ума)* з таким же значенням не мають подібної назви [107, с. 180].

Як бачимо, фразеологія є національно маркованою. В ній відображена народні звичаї, культура, пріоритети харчування, одягу тощо.

Особливу групу таких фразем становлять одиниці на позначення процесів мислення. Вони визначаються наявністю у їх складі соматизмів, які символізують уміння думати чи його відсутність: голова, розум, мізки тощо. В обох досліджуваних мовах ФО з семою ‘розумова діяльність’ характеризуються синонімією й антонімією.

Фраземи з компонентом *голова можуть* мати позитивну і негативну семантику. Про це свідчать приклади, порівняймо: укр. *мати голову на плечах* і болг. *имам глава* – ‘бути розумним, кмітливим, розумно, розсудливо міркувати і діяти’ [107, с. 178]; укр. *розумна / світла голова* та болг. *умна глава* (про тямущих людей) [107, с. 167]; і навпаки – укр. *дірява / порожня / пуста / капустяна / куряча голова; голова половою / соломою набита; без голови; без царя в голові; лобом неширокий, каша у голові* і болг. *нямам акъл (ум), не съм с акъла си, нямам мозък в главата, дървена глава, букова глава* – ‘не розумна, не здатна добре мислити, некмітлива людина’ [107, с. 36]. Тож, фраземи зі значенням ‘безмозкий’ репрезентують асоціати українців з капустою, половою, кашею, дубом, ялиною, коритом, а у болгар з буком, деревом.

В обох мовах зафіксовано сталі одиниці, що асоціативно однаково вказують на відсутність розуму/глузду, як-от: укр. *курячий мозок / короткий мозок* і болг. *кокоши ум* [107, с. 167]; укр. *звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума)* і болг. *побъркам се, полудея* – ‘збожеволіти’ [107, с. 132].

У фраземах з соматичним найменуванням *мозок/мозък* реалізується метафорична модель *розумова діяльність – мозок*. У процесі порівняння помічено позитивну і негативну конотації, наприклад: укр. *пошевелити мізками, напружити мозок* та болг. *изсушете главата си* – ‘добре подумати’; і навпаки щодо українського відповідника *порожня голова* та болгарських еквівалентів *дървена глава, празна глава*, то вони не мають соматичного компонента.

ФО з компонентом *очі/очи* утворюються за метафоричною моделлю *розуміння – орган зору / очі*. На думку Д. Ігнатенко, «очі як засіб зорового сприйняття дійсності порівнюються із фізичними інструментами, яким можна завдати шкоди... У таких ФО дія, пов’язана із зоровим сприйняттям, асоціюється із фізичною дією, результатом якої є руйнування чогось, порушення його структури, а інструментом такої дії у ФО найчастіше є очі (різше – зір)» [39, с. 87].

Очі символізують розум, уважність, уміння спостерігати, порівняймо: укр. *в обидва ока* – ‘уважно’, *гостре око* – ‘уважно’, *міряти очима* – ‘оцінюювати’, *їсти очима* – ‘пильно дивитися’; *прясти очима* – ‘поглядати на різні боки’ // болг. *яжте очите* – ‘уважно дивитися’, *играй с очите си* – ‘загравати’.

В українській фразеології також зафіксовано приклади фразем з таким значенням, що мають у складі тавтологічну пару, як-от: *морочити памороки*, тобто ‘розмірковувати над чимось, щось з’ясувати, зрозуміти’.

За спостереженням Т. Андреевої, «лексична одиниця *на́ морока* в діалектному мовленні позначає поняття «туман, імла»; у розмовному мовленні воно вживається в переносному значенні, позначаючи «нездатність правильно судити про що-небудь; нерозуміння того, що відбувається»... Крім згаданої фраземи, компонент *на́ морока* функціонує в

низці фразеологізмів, що засвідчує його фразеопродуктивність і внутрішній потенціал: втратити памороки» [5, с. 23].

2.4. Фразеологізми зі значенням мовленнєвої діяльності

Функціонування одиниць означеної семантики на матеріалі художнього тексту досліджені Н. Янчук у статті «Фразеологізми на позначення процесів мовленнєвої та розумової діяльності в романі «Волинь» Уласа Самчука [98], зіставний опис групи на матеріалі германських і слов'янських мов принагідно здійснила Д. Ігнатенко [39]. Ми у цьому параграфі представимо порівняльний аналіз українських та болгарських фразем такого змісту.

За нашою картотекою, ФО з семою 'мовленнєва діяльність' за частотністю використання становлять 23%. Виявлена нами вибірка засвідчує цікавий матеріал для аналізу і насамперед для класифікації. З цією метою частково використаємо диференціацію фразем, запропоновану Н. Янчук у вищезгаданій студії.

Тож, фразеологічні одиниці на позначення процесів мовленнєвої діяльності можна згрупувати таким чином:

- 1) фраземи, що вказують на процес мовлення: укр. *із вуст в уста* // болг. *от уста на уста – з рота в рот* – 'передавати чутки, повідомлення, розмови' [107, с.134]; укр. *розпустити, розпускати язика* // болг. *устата езика ми се развързва / развърже; ял съм кокоши крак (от кокошка кълка, діал.)* [107, с. 1369];
- 2) фразеологізми, котрі засвідчують балакучість людини: укр. *мати добрий язик (доброго язика)* ірон. // болг. *имам златна, медена уста* – 'уміти доладно, переконливо говорити' [107, с.178]; (як бачимо, болгарські відповідники репрезентують асоціацію вміння говорити з золотими чи медовими вустами); укр. *мати довгий язик (довгого язика)*

// болг. *имам дълг език; дълг ми е език* – ‘любити поговорити, говорити багато зайвого, розголошувати таємниці’ [107, с. 179]; укр. *кленати язиком (точити лясси, чесати язика)* // болг. *дрънкам плещя неврели-не кипели; приказвам празни приказки; меля като празна воденица (мелница)* – ‘вести порожні розмови’ (болгарські відповідники засвідчують фразеологічну синонімію; дослівно означають ‘знижую плечима і говорю не в тему; порожні розмови; мелю як пустий млин’) [107, с. 160]; укр. *язик засвербів; висить на язиці* // болг. *сърби ми езикът* – ‘хто-небудь має сильне бажання поговорити, щось розповісти’ [107, с. 328]; укр. *дріботіти язиком* // болг. *уста ми работи като картечница; уста ми е като картечница* (дослівно – *мій рот працює, як автомат*) – ‘дуже швидко, скоромовкою говорити’ [107, с. 114]; (останній приклад яскраво репрезентує етнічно марковані асоціації щодо швидкого мовлення: в українців з пришвидшеними дрібними кроками, а у болгар – з автоматною чергою); у діалектоносіїв говірки с. Нові Трояни Болградського району зафіксовано фразему *ни ми са закрива уста* – ‘говорити без зупину’ [103], (дослівно – *рот не затикається*); подібну одиницю фіксуємо і в українців, порівняймо: *рот не закривається*;

- 3) фразеологізми, що виражають небажання говорити: укр. *держати, тримати язик за зубами/ на прив’язі/ на припоні/ на зашморзі* // болг. *държа си езика /уста* – ‘бути стриманим у висловленнях, мовчати’ [107, с. 100]; укр. *рота не розкривати, не роззявляти; не обмовитися словом; ні гу-гу; ні пари з вуст; не випустити пари з вуст; як в рот води набрав; проковтнути язика* // болг. *не си отвара /няма да си отворя уста; зъб, дума, думица не обелвам* – ‘мовчати, нічого не говорити’ [107, с. 152]; (українські фраземи цієї групи визначаються більшою варіативністю і синонімією порівняно з болгарськими

еквівалентами, внутрішня форма репрезентує українські асоціати розмовного типу *ні гу-гу*, порівняльного *як в рот води набрав*, а болгарські ФО засвідчують мовчання, передане завдяки внутрішній формі на кшталт *не відкривати рот, зуби, думки*);

- 4) сталі одиниці на позначення неточної інформації: укр. *ходять чутки* // болг. *има слухове* – ‘говорити, поширювати неперевірену інформацію’ [102];
- 5) етикетні формули: укр. *даруйте на слові* // болг. *моля за извинение* – ‘вибачайте’ [107, с. 97].

Вибірка свідчить, що фразеологізми цієї групи відображають комунікативну манеру мовців:

- невміння гарно логічно говорити: укр. *двох слів до купи не зв'яже* // болг. *не мога да кажа две думи; две думи на кръст не мога да кажа* [107, с. 98];
- марно говорити, не дотримуючись обіцянки: укр. *кидати слова на вітер* – ‘даремно, марно говорити’ // болг. *хворлям си думите (приказките) на вятъра; приказвам на дъжд и на лапавица; приказвам на аба; говоря през къра*, діал. (дослівно – *кидаю слова (розмови) на вітер; говорю і на дощ і на мокрий сніг; говорю на відчепись; розмовляю через корову*) [107, с. 158];
- тримати своє слово: укр. *держати / тримати / здержати слово бути послідовним* // болг. *сдържа си думата // изказвам/изкажа думата си* – ‘дотримувати обіцянки промовляти’ [107, с. 99];
- нечітко вимовляти слова: укр. *ковтати слова* // болг. *гълтам си думите* внутрішня форма українського відповідника апелює до лексеми *слово*, болгарського – до слова *думка* (букв. *ковтаю свої думки*) [107, с.161]; *ко галчиш пуд нусе си* (діал. дослівно *що ти собі під ніс говориш*) [102];

- говорити лаконічно: укр. *коротко кажучи* // болг. *с една дума, с две думи; дето има една дума (приказка, реч)* [107, с.162];
- говорити нещиро, улесливо: укр. *з медом на устах* // болг. *с устата мед и масло лея, в сърцето пелин и отрова; отпред лиже, отзад драще; перед тебе глади, маже, а зад тебе гроб копає; перед тебе глади, маже, а зад тебе ти очи ваде*, діал. [107, с.138-139]; (як бачимо, приклади болгарських фразем визначаються синонімією, варіативністю та багатством асоціацій для формування внутрішньої форми ФО з таким значенням, порівняймо дослівний переклад *мед і масло в рот лється; в серці полин і отрута; спереду лиже, а ззаду дряпає; перед тобою гладить, маже, а за тобою могилу копає; перед тобою гладить, маже, а за тобою очі тобі дряпає*);
- неусвідомлено говорити: укр. *зриватися, зірватися з язика* // болг. *изтървавам / изтърва езика си* – ‘раптово з’являтися звучати мимоволі’ [107, с.143].

Серед складу вищезазначених фразеологізмів є слова, що належать до розмовної, просторічної, діалектної лексики. Це надає висловлюванням влучності, експресії, дуже увиразнює думку.

Наша вибірка засвідчує, що фраземи цієї групи активно вступають у синонімічні та антонімічні відношення. За спостереженням Н. Янчук, «особливо виразно антонімічні відношення виявляються у вираженні протилежних значень на рівні говорити – мовчати» [98].

Як видно, семантику мовлення у складі фразем обох мов передано завдяки соматизмам *язик, губи, зуби* тощо. В ході зіставного опису встановлено, що лексема *язик* частіше використана в українських відповідниках, а номени *губи, рот* – у болгарських, порівняймо:

- укр. *держати, тримати язик за зубами, на прив’язі, на припоні, на зашморзі* // болг. *държа си езика / устата* [107, с. 100];

- укр. *мати добрий язик (доброго язика) ірон.* // болг. *имам златна, медена уста* [107, с. 178];
- укр. *гострий на язик, язик; як бритва; клепаний на язик* // болг. *имам чене уста; работи ми (сече ми) ченето; с езика си (с устата си) звезди снемам (свалям); не съм вързан в езика* [107, с. 328].

Стійкі словосполуки зі значенням мовленнєвої діяльності переважно побудовані за моделями:

дієслівні

- *прикусити язика* ($V_{inf} + S_4$);
- *язика зламаєш* ($V_{f2sing} + S_2$);
- *клепати язиком* ($V_{inf} + S_5$);

іменникові

- *ні пари з уст* ($S_2 + S_2$);

прикметникові

- *клепаний на язик* ($Adj + S_4$).

Висновки до розділу 2

Зіставний аналіз показує, що українська та болгарська фразеологія з семою 'діяльність' насамперед репрезентована саме діями фізичної, фізіологічної, розумової та мовленнєвої діяльності.

ФО зі значенням фізичної діяльності виражають різний ступінь вияву роботи, майстерність у її виконанні, узагальнене значення роботи. Виявлено, що такі фраземи переважно формувалися в різних професійних сферах, зокрема, військовій, музичній, прядильній, рибальській, лісничій, сільськогосподарській, а також у діловодстві тощо. Ці фразеологізми визначаються розгалуженою варіативністю та синонімією, більшість із таких прикладів виникла в різних фахових середовищах. За способом творення зразки фразем цієї групи репрезентують калькування,

напівкалькування, а також власне українські чи власне болгарські відповідники.

Фразеологізми на позначення фізіологічної дії чи стану у зіставному відтворенні представлені кальками, одиницями з НКК або й взагалі безеквівалентними ФО. За семантичним наповненням вони виражають такі фізіологічні дії: плакати, глухнути, плювати, померти, сп'яніти, хворіти, зосередитися, спати, гніватися, обурюватися, старіти, знищувати, робитися м'якосердим, пильнувати, запаморочити.

Фразеологізми інтелектуальної (розумової) діяльності в обох мовах мають компоненти соматизми типу голова, розум, мозок, очі. Адже розумові здібності людини в зіставляваних мовах насамперед символізує номен *голова*. Серед таких фразем виділено групи одиниць на позначення процесу мислення, наявності думки, відсутності розуму, здатності до науки. Українські та болгарські фразеологізми зі значенням мовленнєвої діяльності згруповано таким чином: ФО, що позначають мовний процес, засвідчують надмірну балакучість людини, виражають небажання говорити, фраземи на позначення неточної інформації, етикетні формули тощо. До їх складу теж входять соматизми (в українській мові частіше фіксуємо номен *язик*, у болгарській – *рот, губи*).

Стійкі словосполучення цієї групи утворені за моделями: дієслово + іменник в родовому/знахідному/орудному відмінках, іменник + іменник, прикметник + іменник.

Виявлені фразеологізми означеної семантики є специфічними мовними формулами із закодованою інформацією про сприйняття мовцями навколишнього світу і себе у його межах. Вони репрезентують специфіку трудової та фізіологічної діяльності людей, а також іще дві тісно пов'язані між собою групи на позначення інтелектуальної та мовленнєвої діяльності з найдетальнішими нюансами, що були і є притаманні людям різного фаху,

які по-різному виконували свою роботу, мали різний стан здоров'я, вік, фізіологічні особливості, а також розумові здібності або їх відсутність, уміння логічно і гарно говорити чи навпаки.

Тож, представлена у цьому розділі спроба компаративного аналізу ФО ще раз переконливо засвідчує, що фраземіка – це скарбниця уявлень про життя народу, котра відображає усю матеріальну і культурну складову у стереотипах поведінки певного етносу і має здатність вербалізуватися у численних фразеологізмах.

РОЗДІЛ 3. ГЕНЕЗА ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БОЛГАРСЬКІЙ МОВАХ

До сьогодні порівняльне вивчення фразеологічних одиниць здійснювалося загалом з традиційного погляду. Семантичний аналіз фразем як відображення культури народу становить одну з актуальних проблем сучасної фразеології. Останнім часом зростає велика зацікавленість дослідників [3; 6; 7; 14; 15; 22; 25; 26; 31; 33; 46; 48; 52; 54; 65; 66; 68; 71; 76; 79; 83] до когнітивного й культурологічного вивчення мотивації мовних одиниць. Адже фразеологізми відбивають окремі факти національної історії, специфіку культури, звичаїв, менталітет народів.

Загальновідомо, що етнічна ідентичність тісно пов'язана мовною картиною, адже мова розкриває специфіку матеріального й духовного життя народу та передає їх у концентрованому вигляді від покоління до покоління. Кожен народ має специфічну форму мовної думки, завдяки якій мовці сприймають, організовують і відображають світ.

Одиницю зі сталим значенням у такому контексті можна сприймати як світоглядну константу світобачення. Система символів, закріплена у внутрішній формі фразем, пов'язана з матеріальною, соціальною та духовною культурою мовної спільноти. В них розкривається різноманітне «мовне бачення світу», що тією чи іншою мірою зумовлене умовами життя народів у різні часові проміжки, духовним складом, рівнем пізнавальної діяльності.

Порівняльно-зіставне вивчення фразеології сприяє ознайомленню з історією, побутом і культурою народу, а також поглибленому розумінню структур мови, яку вивчаєш, та рідної для адекватного використання мовних одиниць у комунікації. Саме тому порівняльний опис

фразеологізмів доречно здійснювати з акцентом на їх лінгвокультурологічному та етнолінгвістичному фоні.

За спостереженням К. Нічевої, «пошук зв'язку між образом, що відбитий номінативною одиницею зі стереотипами, символами, міфологемами та іншими знаками національної та загальнолюдської культури, що засвоєна народом-носієм мови, є необхідним для з'ясування етнокультурних особливостей, адже система образних основ фразеологізмів є засобом утілення та накопичення основ культурно-національного світогляду й соціального досвіду етносу» [101, с. 46].

На думку Є. Смирної, «образне уявлення дійсності, яке відбиває побутово-емпіричний, історичний чи духовний досвід мовного колективу, пов'язаний з його культурними традиціями, викликає появу фразеологізмів у мовах. Це пояснюється тим, що суб'єкт номінації та мовленнєвої діяльності завжди виступає суб'єктом національної культури» [74, с. 43].

У ході перекладу відбувається своєрідний діалог культур, при якому фраземи замінюються такими семантичними еквівалентами, які не могли б протидіяти сприйняттю людиною іншої етнічної свідомості. Водночас щоб не вступати у протиріччя з традицією народу і досягти адекватного естетичного впливу на читача перекладеного тексту, слід замінити іншокультурний образ семантичним еквівалентом у тексті перекладу чи заповнити лакуну, використовуючи мовні засоби (ФО чи мовні засоби іншого абстрактного рівня).

Можливість досягнення повноцінного відтворення залежить від семантичного співвідношення між фразеологічними одиницями зіставляваних мов.

За нашою картотекою, українські та болгарські фразеологізми з семою 'діяльність' охоплюють сталі одиниці на позначення фізичної,

фізіологічної, розумової, мовленнєвої діяльності. Серед них за генетичною класифікацією Л. Булаховського вдалося виділити зазначені нижче групи.

1. Народні прислів'я та приказки:

- укр. *не лізь у кишеню за словом* // болг. *не вземам уста назаем; не позичаю рта* – ‘бути дотепним і метким у розмові’ [107, с. 205];

- укр. *з тебе користі, як з гуся вода* // болг. *не ще да и знае* – ‘хто-небудь зовсім не реагує на щось’ [107, с. 335];

- укр. *ліс рубають – тріски летять* [108] // болг. *гората се изсича, треска лети* (калька з російської мови); значення цього та прислів'я *не було б щастя, та нещастя допомогло* є протилежними за змістом [104].

Так, першу ФО використовують на позначення того, що на шляху до досягнення бажаного результату доведеться зіткнутися з негативними наслідками. Другий приклад має інше значення – ‘неприємність, котра інколи сприяє гарним, хоч і несподіваним наслідкам’. Є цікаве припущення, що тріски можна асоціювати з народом чи нацією, котрі в процесі змін бувають як позитивними, так і негативними, адже, як свідчить історія, зміни можуть призвести до невинних жертв;

- болг. *блага дума железни врата отвара* – ‘добре слово залізні ворота відкриє’ [102] (як бачимо, болгарський відповідник не калькується українською);

- укр. *нова мітла (новий віник) чисто замітає* // болг. *новата метла чисто мете, но старата пък знае ъглите* [102] (дослівно – *новая метла чисто мете, але стара куток знає*), порівняймо з рос. *новая метла чисто метет, а обломается – под лавкой валяется* (перша змістова частина фразеологічного виразу могла бути калькована з російської мови в українську та болгарську, однак другий семантичний сегмент у російській мові відрізняється від болгарського відповідника національною

своєрідністю, а в українській він узагалі відсутній, воночас сама українська фразема має фразеологічні варіанти).

2. Професіоналізми, що набули метафоричного значення, виникши в різних фахових сферах:

юриспруденція, справочинство

- укр. *лежати під сукном* // болг. *остава под миндера* – ‘залишатися без уваги, бути відкладеним, навмисно затриманим (переважно про те, що потребує термінового розгляду)’ [107, с. 170];

ткацько-прядильне ремесло

- укр. *розплутувати клубок* // болг. *разплитам, разплета чорапа* – ‘розплутувати суть складної, заплутаної справи’ [10, с. 268];

транспорт

- укр. *пливти за течією* // болг. *плувам по течението* – ‘пасивно підкорятися обставинам, нічого не роблячи для поліпшення свого становища’ [107, с. 243];

деревообробна сфера

- укр. *дуб* – *дерево хвойне* – ‘щось нереальне, неможливе, нісенітниця’ // болгарського відповідника не виявлено;
- укр. *через пень колоду* // болг. *през куп за грош; надве-натри; пет за четири; оставям си/ оставя си ръцете (пръстите)* – ‘недбало, як-небудь, невміло’ [107, с. 319].

2. Фразеологізми античного походження:

- укр. *Сізіфова праця / робота (книжн.)* // болг. *Сизифов труд* – ‘надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось непосильного, які не дають бажаних результатів, є безплідними’ (у давньогрецькій міфології Сізіф – цар Коринфу, перехитривши богів, двічі зумів уникнути смерті, за що Зевс засудив його довіку піднімати у підземному царстві на гору великий камінь, який,

досягнувши вершини, щоразу скочувався униз (важка безплідна праця). У цьому значенні вислів сізіфова праця вперше вжив давньоримський поет Проперцій у 1 ст. до н. е.) [107, с. 276];

- укр. *лити крокодилячі сльози* // болг. *лея* / *проливам крокодилски сълзи* – ‘удавані нещирі жалощі хитрої людини’; (це один із міжнародних фразеологізмів, про який відомо ще з часів давнього Риму. Тоді ця ФО означала *лити сльози над переможеним*. Асоціат апелює до факту, що насправді у крокодила під очима знаходяться залози, через які з організму виводиться сіль, котра нагадує сльози. І людські сльози також частково виконують функцію виведення солі) [107, с. 172].

3. Усталені анекдотичні вислови:

- укр. *як горохом об стіну* – ‘ніщо не діє, не впливає на кого-небудь’ // болг. *Сякаш на стената говориш* – ‘ніби зі стіною розмовляєш’ [107, с. 333]. Загальновідомо, що вислів про горох засвідчує його популярність серед людей, адже це урожайна рослина в майже усіх кліматичних умовах, з неї можна приготувати чимало смачних страв; сільські українські жінки лушили горох для зберігання не лише вручну, а й молотили ціпами. Припускають, що його кидали об стінку, щоб горошини викотилися зі стрючків самі і таким чином полегшили лушення. Тож, можливо, так і виник цей колоритний вираз. А болгарський відповідник репрезентує зовсім іншу асоціацію, пов’язану з образом стіни, котра не може дати відповіді і ні на що ніяк не реагує.

4. Крилаті вислови вітчизняних та зарубіжних письменників:

- укр. *послухали лисичку і шуку кинули у річку* // болг. *пуснали вълцети да пасат овцете, ирон. оставям мечките да вардят дренките діал., ирон.* [с. 327]. Це крилатий вислів з байки Л. Глібова.

5. Влучні фрази видатних людей:

- укр. *Буріданів осел* // болг. *Бурідановото магаре* – ‘вислів, що характеризує людину, яка перебуває у крайній нерішучості, не знаючи, яке рішення слід прийняти’. Загальновідомо, що французький філософ Жан Бурідан розвинув цю теорію і для наочності навів приклад про віслюка, який, перебуваючи на рівній відстані між двома однаковими оберемками сіна, наражається на небезпеку померти з голоду, бо через свою нерішучість не може віддати перевагу одному із них. Так, простоявши на одному місці й ні на крок не зсунувшись у той або інший бік, віслюк одержав «заслужену нагороду» – голодну смерть [107, с. 46].

Генетична класифікація важлива вивчення фраземіки національної мови, хоч і не охоплює всіх одиниць, бо навіть у спеціальних дослідженнях точно виявити джерело появи ФО.

Вибірка прикладів у цьому розділі засвідчує особливу лексику, пов’язану з пізнавальною діяльністю народу, його психо-фізіологічними особливостями, умовами життя, впливом оточення, природи, що віддзеркалюється у мовній картині світу. Відтак фразеологічна складова мови є специфічною національно маркованою частиною словникового і, зокрема, фразеологічного тезаурусу, завдяки якому етнос ідентифікує свою національну свідомість.

Зіставне студіювання фразеологічних систем української та болгарської мов засвідчує наявність ідентичності у значенні ФО, що пояснюється спорідненістю мов, спільністю слов’янської культури, подібними логічними й асоціативними принципами відображення об’єктивної дійсності у свідомості та мові, врешті–решт тісною комунікацією і зокрема, компактним проживанням болгар на території України і навпаки.

Відмінності в семантичному значенні фразеологічних одиниць зумовлені образно-асоціативними процесами мислення у різних народів,

їхнім умінням концептуалізувати знання про світ, що відбито у національній специфіці й неповторності фразеологічних образів.

Висновки до розділу 3

Українські та болгарські ФО з семантикою діяльності генетично неоднакові. За походженням їх диференційовано на такі групи: народні прислів'я та приказки, фраземи, що виникли в професійній сфері завдяки метафоризації, фразеологічні одиниці античного походження, усталені анекдотичні вислови, влучні фрази видатних людей тощо.

Саме завдяки генезі можна зрозуміти національно-культурну самобутність фразеології українців та болгар, ознайомитися з їхнім світоглядом, уявленнями про людей, ставленням до них, виявити ознаки й риси характеру, фізичні й фізіологічні, інтелектуальні й мовленнєві особливості, що були варті похвали чи навпаки – народного осуду.

Хоч генетична класифікація становить неабияку цінність з погляду історичного вивчення фразеології кожної національної мови, однак не охоплює всю фраземіку цілком, тому інколи дуже складно навіть у вузькоспеціальних студіях точно виявити джерело появи того чи іншого фразеологічного вислову.

Досліджувані у цій роботі фразеологізми, як і інші, виступають невід'ємною частиною культури народу, в них закріплено національно-культурний зміст.

ВИСНОВКИ

У ході зіставного опису українських та болгарських фразеологізмів на позначення різних видів діяльності людини наголошуємо на мовному багатстві обох народів. Такі сталі одиниці переважно є національно маркованими, відображають специфіку того чи іншого етносу через колоритні компоненти та внутрішню форму, передаючи своєрідність світогляду, способи мовомислення, усвідомлення мовцями свого місця і ролі в навколишньому світі, ставлення до роботи, фаховість, інтенсивність праці тощо.

У нашому дослідженні здійснено зіставний опис українських та болгарських фразем на позначення найбільш поширених видів діяльності: фізичної, фізіологічної, розумової, мовленнєвої.

Першу групу становлять ФО на позначення фізичної або трудової діяльності (27%). В обох мовах її найпоказовіше виражає дієслово *працювати*, що використовується насамперед для опису роботи людей з метою створення духовних та матеріальних благ. За нашою вибіркою, встановлено підгрупи стійких одиниць щодо вираження різних ступенів напруженості праці; фраземи на позначення майстерно виконаної роботи та фразеологізми зі значенням діяльності узагальненого значення. Спостережено, що фраземіка цієї групи тісно пов'язана з професійним середовищем, у якому вона виникла. Йдеться про ковальську, музичну, рибальську, деревообробну, військову, сільськогосподарську та інші фахові сфери. Цей процес продовжується і зараз, про що свідчить поява і використання окремих сучасних вузькогалузевих фразеологічних одиниць. Антонімічних фразем з семантикою *ледарювати* виявлено значно менше. Способи відтворення у досліджуваних мовах фразем з семами 'працювати' та 'ледарювати' репрезентують зразки калькування, напівкалькування, власне національні фразеологічні одиниці, притаманні лише українській чи

болгарській мові; визначаються синонімією, варіативністю та багатозначністю.

До *другої групи* відносимо фразеологізми на позначення фізіологічних дій/станів (26%). Усі приклади згруповано за змістом внутрішньої форми і виділено фізіологічні стани чи дії людини, передані переважно дієсловами: плакати, спати, вмерти, захворіти, оглухнути, гніватися, сп'яніти, пильнувати, бути м'якосердим, старіти, зосередитися, запаморочити, лихоманити, знищити, обуритися, плювати тощо. Такі фразеологізми здебільшого становлять собою одиниці з національно-культурним компонентом, рідше репрезентовані кальками або є безеквівалентними.

Третя група охоплює фразеологізми з семою 'розумова діяльність' (24%). Виявлено, що інтелектуальні здібності людей символізують соматизми *голова, очі, мозок* та змістово близькі до них слова *пам'ять, мислення, розум*. Такі фраземи можуть мати позитивну і негативну семантику. Серед них виділено підгрупи на позначення процесу мислення, здібностей до науки, наявності думки/знань, відсутності розуму. Ці фразеологічні одиниці реалізуються за метафоричним моделями: *розумова діяльність – мозок, розуміння – орган зору*. Очі, наприклад, символізують розум, уважність, уміння спостерігати тощо.

Четверту групу фразем представлено сталими виразами з семою 'мовленнєва діяльність' (23%). Їх згруповано так: фразеологізми, котрі вказують на процес мовлення; ті, що засвідчують балакучість людини; ФО, які виражають небажання говорити; позначають неточну інформацію; етикетні формули. Спостережено, що ФО на позначення мовлення відображають манеру спілкування мовців, як-от: невміння логічно висловлюватися, бути марнослівним, не дотримуватися обіцянки чи навпаки завжди тримати своє слово, нечітко вимовляти слова, говорити

лаконічно, спілкуватися нещиро/улесливо, говорити неусвідомлено. Серед цих фразеологізмів є розмовні, просторічні, діалектні. Їх використання надає висловлюванням влучності, експресії, увиразнює думку. Помічено, що семантику мовлення в обох мовах передано завдяки лексемам *язик, губи, рот*. В українській фраземіці частіше фіксуємо перший соматизм, у болгарській – останні два. Стійкі словосполучення цієї групи здебільшого утворені за моделями *дієслово + іменник в родовому/знахідному/орудному відмінках, іменник + іменник, прикметник + іменник*.

За походженням українські та болгарські фразеологічні одиниці зі значенням діяльності досить різні, майже повністю репрезентують генетичну класифікацію Л. Булаховського. Йдеться про народні прислів'я та приказки, що виникли у професійній сфері завдяки метафоризації, фразеологічні одиниці античного походження, усталені анекдотичні вислови, влучні фрази видатних людей, крилаті вислови вітчизняних та зарубіжних письменників тощо.

Українська та болгарська фразеологія, описана в дослідженні, визначається синонімією, варіативністю та антонімією. Її усталений зміст, пов'язаний з пізнавальною діяльністю двох народів, їх мовомисленням, умовами життя, впливом природи і довкілля. Все це віддзеркалюється в мовній картині світу, оскільки фраземіка – етнічно маркована.

Аналізовані приклади свідчать, що фразеологізми – це мовні виразники предметів, властивостей, процесів, ситуацій, інших явищ людського життя. Їх національна своєрідність залежить від образності, а феномен полягає у відображенні лінгвістичних факторів лексико-семантичної і граматичної системи мови. У фразеологізмах закодована національно-культурна специфіка, безліч символічних значень, пов'язаних з менталітетом народу. Найпоказовіше відбиваються у стійких одиницях

культурні стереотипи, закріплені в мові, адже мовна картина світу суб'єктивна і формувалася водночас із народом та його мовою.

У ході порівняння українських і болгарських фразем на позначення діяльності виявлено спільні та відмінні риси в образності одиниць. Деякі фразеологізми, хоч мають відповідники, та все ж є унікальними, а деякі наскільки самобутні, що не мають їх взагалі. В таких ФО описана психологія українського / болгарського народу, традиції, побут, культура, ставлення до довкілля.

Тож, зіставний аналіз досліджуваних фразем репрезентує те ідентичне, що зумовлено спорідненістю мов, спільністю слов'янської культури, схожістю логічних та асоціативних принципів відображення об'єктивного у мовомисленні народів, а також відмінне, породжене образно-асоціативними процесами мислення етносів, їхнім умінням концептуалізувати знання про світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Х.: Вища школа, 1983. 137 с.
2. Авксентьев Л. Г. Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки. *Мовознавство*. 2014. №5. С. 13–17.
3. Алексеенко М. А. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: дис... на здоб. наук ступеня доктора філолог. наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, 10.02.02 – російська мова. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. К., 2007. URL: <http://www.disslib.org/symvoly-u-frazeolohichnykh-systemakh-ukrayinskoyi-ta-rosiyskoyi-mov.html>
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Х. : Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987. 134 с.
5. Андреева Т. М. Українські фразеологізми з дієслівно-іменниковою тавтологічною парою. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2016. Вип. 57. С.19-25.
6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
7. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках). Казань: Изд-во Казанского университета, 1989. 128 с.
8. Байрамова Л. К. Фразеология и перевод. *Фразеология и синтаксис*. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. С. 3–42.
9. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 2016. 447 с.

10. Беркуця Л. В. Фразеологізми на позначення трудової діяльності: українсько-болгарські паралелі. *Мова, література і культура: актуальні питання взаємодії*. Львів, 2020. С.65-69.
11. Боднар І. Фразеологізми на позначення інтелектуальних здібностей людини (на матеріалі англійської та української мов). URL: file:///C:/Users/Huglar/Desktop/ДІЯЛЬНІСТЬ/9.%20Фразеологізми%20на%20позначення%20інтелектуальних%20здібностей%20людини%20(на%20матеріалі%20англійської%20та%20української%20мов)%20%20Філологія%200 (збірник% 20 наукових%20праць)%20-%20-%20Електронна% 20 бібліотека. html (дата звернення – 16.09.2020).
12. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. К.: Вид-во АН УРСР, 1956. 220 с.
13. Бушуй Т. А. Основы современной теории контрастивной фразеографии. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2010. № 29 (210). Филология. Искусствоведение. Вып. 47. С. 47-52.
14. Буянова Л. Ю., Коваленко Е. Г. Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности [монография]. М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. 184 с.
15. Васильченко В. Генетичні зв'язки української обрядової фразеології з етнічною культурою. *Дивослово*. 2009. № 6. С. 37-44.
16. Венжинович Н. Українська фразеологічна картина світу (на матеріалі лексикографічних джерел). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 84-86.
17. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. О предмете, объеме и функции лингвострановедения. *Лингвострановедческий аспект в преподавании русского языка как иностранного*. Воронеж, 2014. С. 16-33.

- 18.Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1980. 320 с.
- 19.Виноград Т. К. процессуальному пониманию семантики. *Текст: аспекты изучения. Поэтика. Прагматика. Семантика*. М.: Эдиториал УРСС, 2017. С. 42-89.
- 20.Виноградов В. В. Лексикология и лексикография. *Избранные труды*. М.: Наука, 2014. С. 145–161.
- 21.Виноградов В. С. Введение в переводоведение. М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
- 22.Вітренко А. В. Основні компоненти лінгвокраїнознавчої компетенції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць*. 2014. Вип. 29(82). С.68-75.
- 23.Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980. 342 с.
- 24.Воронина А. С. Имена собственные в составе фразеологических единиц ИЯШ, 2003, №4. С. 23-27.
- 25.Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. К. : Либідь, 2005. 664 с.
- 26.Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций. *Языковая номинация (Общие вопросы)*. М.: Наука, 2016. С. 230-293.
- 27.Галинська О. М. Особливості мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів в українській і англійській мовах. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки*. 2013. Кн. 4. С. 140-143.
- 28.Галинська О. М. Аспекти вираження фразеологічними одиницями суб'єктивної оцінки людини (на матеріалі української та англійської

- мов). *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. Сер. : Філологічні науки. 2014. Кн. 1. С. 97-102.
29. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.04. К., 2001. 31 с.
30. Головіна Н. Б. Народні прокльони в контексті мови і культури (на матеріалі української та німецької мов). *Науковий вісник ІДГУ*. Ізмаїл, 2009. Вип 26. С. 90-94 (фразеологія).
31. Гончар Н. М. Зіставний аналіз фразеологізмів російської та болгарської мов у лінгвокультурологічному аспекті. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Мовознавство*. 2013. Вип.23. С.41-47.
32. Гумбольдт В. фон *Избранные труды по языкознанию*. М.: Прогресс, 1984. 400 с.
33. Демський М. Т. Суть фраземи, її ономазіологічні функції й особливості номінації. *Записки НТШ*. Л., 1994. 213 с.
34. Дімірова О. П. Типологія фразеологізмів з компонентом колоративом у німецькій та українській мовах. *Науковий вісник ІДГУ*. Вип 28. С. 106-109.
35. Доценко Т. Сучасний стан дослідження крилатих висловів болгарської української та російської мов. *Проблеми слов'янознавства*. 2007. Вип. 56-57. С. 271-277.
36. Дуденко О. Українські паремії як автосеманти народного дискурсивного мовлення. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць*. Харків: ХДПУ, 2017. Вип. 6. С. 67-72.
37. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
38. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. К., 1983. 174 с.

- 39.Ігнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. №24. Том 2. С. 86-89.
- 40.Коваль В. О. Професійно значущі якості майбутніх учителів-філологів *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 34. С. 183-191.
- 41.Комар Л. Фразеологічне багатство української мови. *Молодь і ринок*. 2011. №.12 (83). С. 127-130.
- 42.Корнилов О. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М.: ЧеРо, 2017. 349 с.
- 43.Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.
- 44.Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. К.: Академія, 2010. 464 с.
- 45.Ларин Б. А. О народной фразеологии. М.: Просвещение, 1977. С. 149-162.
- 46.Лебеденко Ю. Ергоніми з компонентом «хата» в українському мовному просторі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (2). С. 94-98.
- 47.Левченко О. Перекладна слов'янська фразеографія: теоретичні засади та практична реалізація. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови НАН України; від. ред. І. С. Гнатюк. К.: КММ, 2012. С. 158-163.*
- 48.Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. 352 с.

49. Личук М. І., Шинкарук В. Д. Ступені фразеологізації речень. Чернівці: Рута, 2001. 136 с.
50. Мальцева Д. А. Анализ эмотивной фразеологии русского и болгарского языков с компонентами «сердце» и «душа» (на материале газетных СМИ). URL: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2017_12-4_28.pdf
51. Маркова Д. С. Компонент серце у фразеологізмах на позначення почуттів людини (на матеріалі української, польської, англійської та німецької мов). *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2017. Вип 66. С. 60-64.
52. Маслова В. А. Культурно-національна специфіка руської фразеології. *Культурні шари во фразеологізмах і дискурсивних практиках*. М.: Язика славянської культури, 2014. С. 69–75.
53. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
54. Михальченко М. М. Внутрішньотекстова градація оцінки: комунікативно-прагматичні функції: дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова»; Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2010. 224 с.
55. Мізін К. І. Системні маркери компаративної фразеології крізь призму зіставлення. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 60-70.
56. Мокієнко В. М. Українська етнофразеологія в загальнослов'янському висвітленні. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 233 с. URL: <http://corpus.leeds.ac.uk/bogdan/publications/2002-Babych-Electronic-syntactic-dictionary-of-Ukrainiantowards-the-problem-of-developing.pdf>
57. Наконечна Г. Дидактичні особливості фразеологічних богословізмів у вивченні української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*: зб. наук. праць. Львів, 2017. С.119-121.

58. Николаева Е. К. Крылатые слова как объект двуязычной фразеологии (о русско-польском словаре крылатых слов). *Слово в словаре и дискурсе: Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера*. М.: ООО «Издательство «Элпис»», 2006. 836 с.
59. Онкович Г. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства. *Дивослово*. 2015. № 9. С. 12-16.
60. Остапович О. Я. Фразеологізовані образи-символи з країзнавчою семантикою в мовних взаємовпливах Австрії та України. *Мовознавство*. К. 1996. №6. С.46-49.
61. Пономарів О. Д. Теоретичні питання фразеології. К.: Вища школа, 1987. 230 с.
62. Пономарьова О. Деякі аспекти дослідження фразеологізмів із компонентом-назвою людини за родом занять (на матеріалі української, англійської, німецької мов). *Граматична і лексична семантика*. 2015. №3. С.103-107.
63. Прадід Ю. Ф. Національно-культурні особливості український і російських фразеологічних одиниць. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73695/02-Pradid.pdf?sequence=1>
64. Райхштейн А. Д. Лингвистика и страноведческий аспект в преподавании иностранных языков. *Иностранные языки в школе*. 2017. № 6. С. 12-13.
65. Савченко Л. В. Концептуальна фразеосистема української мови в етнокультурному фрагменті родинних традицій. *Українська мова*. 2007. № 4. С. 77-90.
66. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.

- 67.Сагата Ю. Анімалістична фразеологія у вивченні мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*: зб. наук. праць. Львів, 2014. С. 157-171.
- 68.Садыкова С. З. Об объекте и предмете страноведческой фразеологии URL: http://nbisu.moy.su/load/30_1_2011/sadykova_s_z_ob_obekte_i_predmete_stranovedcheskoj_frazeologii/41-1-0-1325 (дата звернення – 16.09.2020).
- 69.Самойлович Л. В. Українська фразеографія XIX-поч. XX ст.: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
- 70.Седакова И. А. Имя и имена у болгар: специфика болгарского антропонимикона в сравнении с русским *Институт славяноведения РАН*, Москва URL: irina.a.sedakova@gmail.com http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/38416/1/et_2015_88.pdf (дата звернення – 22.09.2020).
- 71.Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): [монографія]. К.–Черкаси: Брама, 2014. 276 с.
- 72.Скнар В. П. Особливості перекладу фразеологічних одиниць. *Мовознавство*. 1979. № 2. С. 53-56.
- 73.Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : монографія. К.: «Наукова думка», 1973. 270 с.
- 74.Смирна Є. Фразеологізми болгарської мови з компонентом «фітонім»: механізм утворення. *Наукові праці Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С.41-47.
- 75.Соколовська С. Ф. Норми реалізації фразеологічних одиниць у тексті. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2300/1/05ssffot.pdf>
- 76.Соловець Л. О. Джерела фразеологізмів етнокультурознавчого змісту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. №8. С. 52-56.
- 77.Сологуб Ю. П. Этнокультурные параллели во фразеологии различных языков. *Collegium*. К. 2016. № 2. С. 51-60.

78. Сошко О. Г. Фразеологічна репрезентація внутрішніх рис людини: особливості внутрішньої форми і семантики (на матеріалі української, німецької та англійської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15. К., 2014. 19 с.
79. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Языки русской культуры, 1996. 288 с.
80. Терехова С. І. Теоретико-методологічні засади зіставного поліпарадигмального вивчення референції (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Проблеми мовознавства*. К., 2016. № 29. С. 227–244.
81. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Изд-во МГУ, 2014. 352 с.
82. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні одиниці просторової семантики в українській та англійській мовах: дис. канд. філол. наук; спеціальність: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Львів, 2018. 244 с.
83. Томахин Г. Д. Реалии в культуре и языке. Реалия – предмет и реалия – слово *Метод. мозаика*. 2007. №8. С.20-28.
84. Українська мова. Енциклопедія / [ред. колег.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 824 с.
85. Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів. *Українська мова та література в школі*. 2014. №2. С. 20–24.
86. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Х.: Основа, 1990. 167 с.

87. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Посібник для студентів філологічних факультетів вищ. навч. закл. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
88. Филипенко Т. В. Описание идиом в двуязычном фразеологическом словаре. *Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* №1. 2009. С. 141-148.
89. Финк Ж. Опыт составления словаря славянской сравнительной фразеологии. URL: www.russian.slavica.org/printout3627.html
90. Федуленкова Т. Н. Изоморфизм и алломорфизм в германской фразеологии (на материале английского, немецкого и шведского языков): автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.20. Северодвинск, 2006. 36 с.
91. Федуленкова Т. Н., Поцелуева Н. В. Культурологический комментарий во фразеологическом словаре // *Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А.С. Пушкина.* 2011. Т. 1. № 1. С. 219-224.
92. Холманских И. В. Компаративные фразеологические единицы с компонентом-зоонимом (на материале русского и болгарского языков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – сопоставительное языкознание. Тюмень, 2000. 22 с. URL <http://www.dissercat.com/content/komparativnye-frazeologicheskie-edinitsy-s-komponentom-zoonimom-na-materiale-russkogo-i-bolg>
93. Хохлина М. Л. Синтаксическая идиоматика русского языка в лингвопрагматическом аспекте: на материале устойчивых моделей простого предложения: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01; Астрахань, 2006. 23 с.
94. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка: учеб. пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература». 3-е изд., испр. и доп. М.: Высш. шк., 1985. 160 с.

- 95.Шепелев Д. К вопросу о влиянии лексического наполнения на семантику русских и болгарских фразеосхем со значением оценки. *Ежегодные лингвистические чтения*. Велико Тырново: Университетское изд-во им. Святых Кирилла и Мефодия, 2004. URL: <http://www.russian.slavica.org/article1198.html>. Назва з екрана.
- 96.Шепелев Д. Русские и болгарские фразеосхемы со значением оценки в структуре диалогических единств *Русистика*. Шумен: Университетское изд-во «Епископ Константин Преславски», 2003. URL <http://www.russian.slavica.org/article660.html>. – Назва з екрана.
- 97.Шулежкова С. Г. Русские и болгарские фразеологические неологизмы как объект словарного описания. *Научный диалог*. 2019. № 9. С. 173-189. URL: http://nauka-dialog.ru/assets/userfiles/6803/173189_Shulezhkova_ND_2019_9.pdf
- 98.Янчук Н. Фразеологізми на позначення процесів мовленнєвої та розумової діяльності в романі «Волинь» Уласа Самчука. Волинь–Житомирщина. 2010. № 22(1). С. 384-391. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22%281%29__46
- 99.Зидарова В. Помагало по българска лексикология. 1999. Издателство УИ „Паисий Хилендарски“ – Пловдив. 96 с.
- 100.Ничева К. Тематична характеристика на фразеологизмите в български език. *Език и литература*. 1978. №4. С. 48-60.
- 101.Ничева К. Българска фразеология. *Наука и изкуство*. София, 1987. 243 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

102. Записано від Беркуці Марії Степанівни, 1947 р. н., яка народилася і мешкає в с. Багате Ізмаїльського району Одеської області, вул. Центральна, 53; освіта – середня спеціальна (Заводовський сільськогосподарський технікум).
103. Записано від Кравченко Надії Михайлівни, 1998 р. н., яка народилася у с. Нові Трояни (домашня адреса – вул. Ізмаїльська, 51); освіта – вища (Ізмаїльський державний гуманітарний університет).
104. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. К.: Довіра, 2001, 284 с.
105. Караулов Ю. М. Славянський асоціативний словарь: російський, білорусський, болгарський, український. Московський державний лінгвістический університет. М., 2004. 800 с.
106. Кошелєв А., Леонідова М. Българско-руски фразеологичен речник. Москва; Софія: Наука и искусство, 1974. 635 с.
107. Потапенко-Калоянова К. К. Українсько-българський фразеологічний словник. Київ. СМІЛ, 2011. 374 с.
108. Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. К.: Наук. думка, 2014. 1098 с.
109. Вѣтов В. Малък фразеологичен речник на българския език. Велико Търново: Издателство «СЛОВО», 1999. 200 с.